

Armin Mikos von Rohrscheidt
armin@turystykakulturowa.org
GSW Milenium, Gniezno / „Turystyka Kulturowa”, Poznań

Organizacje zarządzające turystyczną interpretacją dziedzictwa i jej wykonawcy – typologia podmiotów i analiza podejmowanych działań

Słowa kluczowe: interpretacja dziedzictwa, zarządzanie dziedzictwem, turystyka kulturowa, organizacja interpretacyjna, interpretatorzy dziedzictwa.

Abstrakt

Artykuł jest czwartym opracowaniem w autorskiej serii poświęconej interpretacji dziedzictwa w turystyce kulturowej i ma charakter przeglądowy oraz systematyzujący. Jego celem jest identyfikacja, typologizacja i analiza działań podmiotów zajmujących się interpretacją dziedzictwa w ramach zarządzania produktami turystyki kulturowej. Po analizie typów programów zarządczych skoncentrowanych na interpretacji (część 1) autor przenosi na polski grunt międzynarodową definicję organizacji interpretacyjnej i prezentuje rozmaite typy takich podmiotów działających na rynku turystycznym (część 2), a następnie dokonuje przeglądu zaangażowanych w ich działalność poszczególnych grup wykonawców interpretacji (część 3). Opisuje przy tym miejsce komponentu interpretacji dziedzictwa w zarządzaniu nimi i obszary oraz działania składające się na zakres tego wycinka działalności zarządczej. Następnie typowe aktywności zarządcze podejmowane w organizacji interpretacyjnej zostają wpisane w szerszy kontekst lokalnego zarządzania dziedzictwem i/lub turystyką kulturową na jej obszarach docelowych (część 4), co ilustrują studia przypadków, zakończone wnioskami. Na podsumowującą część artykułu składa się seria rekomendacji dla zarządzających takimi organizacjami w naszym kraju, odnoszących się do integracji komponentu interpretacji dziedzictwa w ramy produktów i programów turystyki kulturowej oraz zestawienie zagadnień wymagających naukowej dyskusji i dalszych badań.

Wprowadzenie

Zarządzanie dziedzictwem dotyczy w pierwszym rzędzie lokalnej społeczności, która jest jego prawowitym depozytariuszem i dla której ono samo stanowi integralny wymiar życia oraz ważną treść społecznych relacji [Murzyn-Kupisz 2012; 2014; Murzyn-Kupisz i Działek 2013]. Ze względu na specyfikę turystyki kulturowej jako formy uczestnictwa w kulturze i instrumentu dystrybucji dziedzictwa [zob. m.in. Mikos v. Rohrscheidt 2018a, s. 54-61; 2018b, s. 26-39] obecność jego interpretacji w zarządzaniu jej przedsięwzięciami jest oczywista, a w wielu z nich (w zasadzie we wszystkich, które nie skupiają się wyłącznie eksploatacji współczesnych przejawów kultury) ma kluczowe znaczenie. Nie dziwi więc, że niezależnie od tego, że interpretacja od wieków i nadal dostarcza materię do scenariuszy doświadczeń uczestników tej odmiany turystyki i umożliwia wprowadzenie ich jako kluczowych komponentów jej produktów [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2019a], to jest ona również ważnym wymiarem współczesnego zarządzania miejscami i obiektami dziedzictwa jako atrakcjami turystyki kulturowej oraz samym dziedzictwem [Hvenegaard i in. 2009, s. 221-225]. W niektórych krajach, jak przykładowo w Republice Południowej Afryki, rola turystyki kulturowej w podtrzymywaniu i popularyzacji narodowego dziedzictwa została doceniona tak dalece, że publiczny wymiar zarządzania dziedzictwem i tą odmianą turystyki

jest łączony we wspólnych strategiach odpowiedzialnych instytucji [*National Heritage...* 2012].

Praktyka współczesnego zarządzania interpretacją dziedzictwa na styku z turystyką i w ramach jej produktów oraz zarządzanie produktami i programami turystycznymi, których rdzeniem doświadczeń jest właśnie interpretacja, są współcześnie przedmiotem systematycznych badań, wymiany doświadczeń oraz dydaktyki ze strony wiodących organizacji o charakterze narodowym. Ma to miejsce zwłaszcza w Australii, Stanach Zjednoczonych Ameryki i Wielkiej Brytanii [Australia ICOMOS 2020 [www](#); Interpret 2020 [www](#); AHI 2020 [www](#)], przy czym dwie ostatnie organizacje narodowe wydają własne czasopisma naukowe, publikujące liczne wyniki badań takich organizacji i ich działalności oraz rekomendacje dla ich menedżerów.

Turystyka kulturowa, a szczególnie ta jej forma, którą określa się jako turystykę dziedzictwa, uprawiana ze specyficznych motywów [Timothy i Boyd 2003, s. 69-72], od lat jest doceniana i uwzględniana w misji i strategiach międzynarodowych instytucji i organizacji zajmujących się ochroną dziedzictwa i zarządzaniem nim, takich jak UNESCO i ICOMOS. Świadczą o tym wydawane przez nie dokumenty, dyrektywy i podręczniki dobrych praktyk [ICOMOS 2008; *Manual... UNESCO 2000; Interpretation... UNESCO 2018; Burra 2013... Interpretation*] ale i prowadzona przez takie organizacje bogata i wciąż uzupełniana bibliografia studiów przypadków zarządzania obiektami i miejscami dziedzictwa [m.in. ICOMOS 2010] oraz regularnie publikowane studia i raporty [m.in. *Interpretation of sites... 2018, UNESCO*], które mogą być przydatne w analizie działań zarządczych w obszarze interpretacji z udziałem turystów. Z kolei miejsce i znaczenie przypisywane turystyce i turystom w dokumentach organizacyjnych krajowych odpowiedników tych organizacji jest peryferyjne. Podobnie tylko marginalnie do turystyki dziedzictwa czy w ogóle kulturowej i do współpracy z jej organizatorami odnoszą się dokumenty strategiczne i przyjęte reguły funkcjonowania instytucji i organizacji zarządzających polskimi obiektami dziedzictwa. Niekorzystnie odbija się to na przyjmowanych przez nie koncepcjach i strategiach interpretacji, założeniach jej poszczególnych programów, w konsekwencji zaś na współpracy z organizatorami aktywności turystów kulturowych podczas ich realizacji, a ostatecznie – na jakości doświadczeń turystów.

Pierwszym krokiem dla rozwiązania tego problemu powinno być zidentyfikowanie, analiza i zaprezentowanie polskiemu środowisku zarządców dziedzictwa licznych organizacji działających na styku zarządzania nim i organizacji turystyki oraz podmiotów angażujących się w przedsięwzięcia interpretacji dziedzictwa z udziałem turystów. Może ono zwrócić uwagę menedżerów dziedzictwa na potencjalnych partnerów, a także zachęcić ich do podejmowania z nimi współpracy, w optymalnym zaś przypadku - włączenia ich w procesy opracowywania sprzyjających turystyce i jej interesariuszom obiektowych i lokalnych strategii interpretacji. Z kolei analiza działań w obszarze interpretacji podejmowanych przez wybrane organizacje zarządzające dziedzictwem, miejsca przyznawanego w nich turystyce i turystom oraz współpracy z sektorem, turystyki w tworzeniu produktów i zarządzaniu nimi może wspomóc jedną i drugą stronę w poprawnym ustalaniu obszarów i reguł współpracy, zapewniającej obopólne korzyści i korzyści dla turystów. Takie właśnie cele stawia sobie Autor artykułu i to jest głównym powodem zamieszczenia w nim praktycznych rekomendacji. Innym celem opracowania, mającym służyć krajowej refleksji na temat turystyki kulturowej, jej dydaktyce akademickiej oraz potrzebom szkoleń dla zainteresowanego środowiska, jest wprowadzenie do niej znanego z praktyki amerykańskiej pojęcia organizacji interpretatywnej i możliwie szeroki opis działań takiej organizacji. Autor traktuje to jako niezbędny krok przygotowawczy dla zaprezentowania koncepcji zarządzania interpretacją dziedzictwa w takiej organizacji, która będzie przedmiotem ostatniego artykułu w ramach niniejszej serii.

Jako **metody** badawcze w procesie wyszukiwania, identyfikacji i klasyfikacji podmiotów zarządczych oraz wykonawców usług interpretacji przyjęto metodę metaanalizy i metodę desk research, natomiast w analizie działań zarządczych wykorzystano metodę studium przypadku. Przedmiotem metaanalizy były źródła pierwotne w postaci oficjalnych dokumentów instytucji i organizacji zarządzających dziedzictwem oraz źródła wtórne, obejmujące tworzone przez nie opracowania o charakterze szkoleniowym i dydaktycznym dla uczestników działań organizacyjnych i turystów, a także treści ich oficjalnych witryn internetowych. Obszarem zastosowania desk research były istniejące opracowania naukowe, opublikowane zbiory danych i studia przypadków. Natomiast studium przypadku było podstawowym sposobem badania działań poszczególnych organizacji w sferze interpretacji dziedzictwa oraz inicjowania, świadczenia i dystrybucji usług turystycznych jako formy marketingu dziedzictwa. Pozwala ono bowiem zidentyfikować i transparentnie zaprezentować rodzaje podejmowanych działań zarządczych, metody, techniki i narzędzia interpretacji zasobów dziedzictwa oraz spektrum usług dostarczanych jej odbiorcom w ramach produktów i programów turystyczno-kulturowych, a także porównać je ze stosowanymi i podejmowanymi w innych organizacjach.

1. Typy programów interpretacji dziedzictwa w turystyce

Wśród posiadających własne programy interpretacji dziedzictwa programów i produktów turystyki kulturowej (tworzonych przez jej menedżerów, eksploatowanych przez nich jako oferty gospodarzy lub proponowanych przez tych ostatnich bezpośrednio turystom) można wyróżnić kilka głównych typów, które zostały poniżej opisane.

Stacjonarne programy punktowe skoncentrowane na wieloaspektowym doświadczeniu określonego wymiaru dziedzictwa

Są zwykle realizowane w ramach dłuższych programów pobytowych i mogą mieć charakter bardziej *systematyczny* (w pobytach edukacyjnych lub formacyjnych), *przeżyciowy* (gdy pobyty mają formułę masowego eventu dla osób wyraźniej zainteresowanych danym wymiarem dziedzictwa lub grupowej inscenizacji codziennego życia dla zaangażowanych) lub *kreatywny*, kiedy w centrum programu znajdują się działania twórcze lub odtwórcze uczestników. Wszystkie one stanowią samodzielne całości, a więc produkty lub programy turystyczne. Udział w nich jest więc głównym celem aktywności turystycznej podejmowanej przez uczestników. Interpretacja realizowana w ich ramach nawiązuje do dziedzictwa danego miejsca i zwykle wykorzystuje także jego dostępne zasoby (które nie muszą być materialne), jednak rzadko to ono samo stoi w jej centrum. Jej celem jest bowiem stworzenie atmosfery całościowego doświadczenia danego jego wymiaru czy typu świadectw (jak rodzaj tradycyjnej muzyki, dawne życie żołnierskie, idea religijna itd.) czy nabycie jakiejś umiejętności (jak malowanie czy taniec tradycyjny), mniej zaś przekaz wiedzy o lokalnych kontekstach czy wprowadzenie do uczestnictwa w miejscowym życiu kulturalnym. Przykładami takich programów są: pobyty przeżyciowe np. militarne weekendy w fortach, plenery malarskie czy rzeźbiarskie, cykliczne eventy muzyki folkowej – festiwale i konkursy [Sauleziedas 2019 www] czy rekolekcje dla grup religijnych [Münsterschwarzach 2019 www]. Odpowiednio do profilu programu, interpretacja jest realizowana za pomocą metod tradycyjnej edukacji (lekcje, prelekcje, instruktaże, egzorty itd.), partycypacyjnych (gry, warsztaty) czy wykonywanych samodzielnie lub grupowo przez uczestników po przygotowaniu (performance artystyczny, inscenizacja, wykonywanie artefaktów itd.).

Stacjonarne programy punktowe skoncentrowane na lokalnym dziedzictwie

Podobnie jak poprzednia grupa stanowią one samodzielne oferty turystyczne realizowane w jednym miejscu. Jednak w odróżnieniu od tamtych nie tylko wykorzystują miejscowe zasoby dziedzictwa, ale koncentrują się na nich jako na takich właśnie. Ich celem bowiem jest zapoznanie z dziedzictwem miejscowości (niewielkiego obszaru) czy to w wymiarze poznawczym (co ma miejsce głównie w miejscach historycznych), czy dla nabycia jakiejś umiejętności. Interpretacja nawiązuje ściśle do tego miejsca, jego historii i dziedzictwa, prezentuje zasoby w pełnym powiązaniu z ich kulturotwórczą dla niego rolą i wprowadza je do doświadczenia uczestników jako reprezentacje miejsca i wydarzeń lub wytwór jego społeczności. Do takich należą m.in. pobyty edukacyjne w miejscach narodowej pamięci [Robben Island IC 2019 www] czy oferowane w ramach turystyki kreatywnej kursy kulinarne [Corsi di Cucina 2019 www]. W zależności od celu i profilu programów będą w nich przeważały edukacyjne formy interpretacji skoncentrowane na konfrontacji i refleksji nad przeszłością miejsca (lekcje, prelekcje, analiza świadectw historii, spotkania z jej świadkami itd.) lub przedsięwzięcia służące przyswojeniu umiejętności (instruktaże, warsztaty i próby).

We wszystkich jednak przypadkach, ze względu na związek programu z obiektem (miejscowością), ma miejsce intensywna praca z jego zasobami (artefaktami, miejscami wydarzeń, tradycjami etc.), w tym zapoznanie się (odpowiednio) z wystawami, kolekcjami, wyposażeniem czy recepturami, różne warianty przewodnictwa (od systematycznego przez fabularyzowane i oprowadzanie z perspektywy po zwiedzanie zadaniowe) i/lub autonomiczna eksploracja przestrzeni (zwykle z jakąś formą wspólnej ewaluacji).

Stacjonarne programy punktowe skoncentrowane na zasobach udostępnianych na miejscu

Są one jako całość odniesione do danego obiektu, tematu albo wymiaru dziedzictwa, którego świadectwo ono stanowi. Najczęściej opracowuje się je dla większych obiektów, rozbudowanych kolekcji muzealnych oraz dla stacjonarnych eventów tematycznych eksploatujących wymiary dziedzictwa silnie związane z danym miejscem (obiektem), jak tradycyjny nurt twórczości kulturalnej, dzieło i dziedzictwo jednego autora lub określony rodzaj działalności wytwórczej. Przykładami produktów TK wykorzystujących takie podejście interpretacyjne są: programy pobytowe proponowane różnym grupom odwiedzających muzea funkcjonujące w miejscach dziedzictwa [Ehrenbreitstein 2019 www], cykliczne eventy żywej historii z rozbudowaną sferą działań [Oblężenie Malborka 2019 www] i centra interpretacji obsługujące turystów wyłącznie na własnym terenie [Fortress Builders 2019 www].

W centrach interpretacji dziedzictwa i w niektórych muzeach (zwłaszcza tych z wyraźnym profilem tematycznym) takie programy najczęściej realizują jedno z dwóch podstawowych założeń. Jedno z nich można określić jako zasada kompletności i systematyczności („po kolei i bez luk”), co odnosi się np. do prezentacji całego cyklu technologicznego, całej biografii bohatera, pełnej historii obiektu. Druga najczęściej stosowana zasada to różnorodność działań interpretacyjnych („coś dla każdego”). Umożliwia to zagospodarowanie (pobudzenie) zainteresowania i zapewnienie atrakcyjnej konfrontacji z dziedzictwem dla każdego gościa i przyciągnięcie grup realizujących szerzej zakrojone programy: edukacji szkolnej danego przedmiotu, grup rodzinnych z dziećmi, osób i grup zwiedzających szlak kulturowy, pasjonatów danej dziedziny, konsumentów lokalnych pakietów turystycznych itd.

W konsekwencji może wystąpić przewaga działań systematycznych i podporządkowanych przekazowi (uporządkowanie udostępnianych treści i działań, jak oprowadzanie przez przewodników, lekcje tematyczne, prelekcje oraz tras zwiedzania

zgodnie z pewną logiką, np. chronologią wydarzeń czy kolejnością etapów procesu wytwórczego. Innym skutkiem może być dominacja interaktywnych form zwiedzania zakładających samodzielność turysty, partycypacyjnych działań grupowych (warsztaty wytwórcze, zabawy tematyczne, grupowe inscenizacje i dramatyzacja zwiedzania) czy wprowadzaniem rozwiniętych form eksploracji autonomicznej (jak gry terenowe), a nawet gier rolowych. Z kolei organizatorzy eventów starają się o możliwie szerokie rozbudowanie programu, oferującego z jednej strony stałe elementy inscenizacyjne (widowiska, pokazy) adresowane do wszystkich, a z drugiej - moduły partycypacyjne (gry, warsztaty, konkursy) albo edukacyjne (spotkania z ekspertami, prelekcje) jako opcje dla poszczególnych grup zainteresowanych. Niektóre miejsca realizacji tych programów są samodzielnymi celami wycieczek lub pobytów (np. muzealnych lub eventowych), jednak zwykle pełnią one rolę ważnych stacji wypraw studyjnych, regionalnych, tematycznych lub wycieczek do miast albo są miejscem realizacji stałych komponentów indywidualnych pakietów turystycznych.

Obszarowe programy spójnej tematycznej interpretacji

Odnoszą się one do jednego wymiaru dziedzictwa, typu jego zasobów lub nawet tematu, a ich zasięg jest geograficznie ograniczony do niewielkiego obszaru (regionu, mikroregionu, czasem jednej miejscowości). Miejsca realizacji działań interpretacyjnych są liczne, co wymaga fizycznych przemieszczeń uczestników. Zwykle reprezentują one także rozmaite profile (zabytki, artefakty w pierwotnej lokalizacji, kolekcje lub wystawy, miejsca biograficzne, punkty widokowe itd.) i sposoby zagospodarowania, a w rezultacie stosowane są w nich również rozmaite metody i techniki interpretacyjne. Poszczególne komponenty programu są uporządkowane, np. zgodnie chronologią powstania, geograficznym położeniem, kolejnością technologiczną czy nawet logiką samych działań interpretacyjnych: od najprostszych po bardziej zaawansowane czy od podawczych przez partycypacyjne, po angażujące przez dłuższy czas. Dzięki temu składają się one albo na systematyczną narrację, albo na komplementarną, wieloaspektową konfrontację z przedmiotowym wymiarem dziedzictwa.

Takie programy realizują m.in. ekomuzea tematyczne w obszarach z dominującym rodzajem świadectw dziedzictwa (np. fortyfikacjami, tradycyjnymi zakładami wytwórczymi, grupą zabytkowych świątyń z jednej epoki itd.). Ekomuzea tego typu stanowią dość liczny odsetek tej grupy organizacji. Inne Organizacje zarządzające takimi programami to parki kulturowe i tematyczne parki narodowe (np. w USA) oraz lokalne (regionalne) organizacje turystyczne, samorządy lub zrzeszenia interesariuszy. Określony wymiar miejscowego dziedzictwa (np. kulinarnego) czynią one rdzeniem swojego produktu turystycznego. W opcjonalnym modelu markowego produktu turystyki dziedzictwa taki program posiada punkt ogniskujący, którym może być ważny zabytek o kluczowym znaczeniu dla danego wymiaru dziedzictwa (jeśli jest zagospodarowany na poziomie umożliwiającym rozwinięcie działań interpretacyjnych) lub tematyzowane centrum interpretacji dziedzictwa. Tam umieszcza się centralną ekspozycję (kolekcję) z przypisanymi do niej modułami interpretacji (prelekcje, lekcje, warsztaty kreatywne). Uzupełnia je sieć tras (ścieżek) tematycznych, na które składają się uporządkowane ciągi rozproszonych obiektów / miejsc świadectw lub kolejne stacje narracji, a także gotowe programy tematycznego oprowadzania (systematyczne, tematyczne, interakcyjne, fabularyzowane, dramatyzowane itd.) zwykle oferowane przez miejscowych przewodników i/lub lokalne aplikacje tematyczne względnie elektroniczne przewodniki. W programach ekomuzeów centralne miejsce interpretacji może mieć mniejsze znaczenie (funkcja głównej stałej kolekcji) lub w ogóle nie występuje. Wówczas jego funkcję realizacji stacjonarnych modułów interpretacji i organizowania doświadczeń partycypacyjnych przejmuje sieć miejsc posiadających poszczególne zasoby pozostawione *in*

situ jak warsztaty rzemieślnicze i inne miejsca tradycyjnej produkcji, obiekty z działającymi urządzeniami, prywatne kolekcje itd.

Także programy niektórych cyklicznych imprez dedykowanych poszczególnym wymiarom dziedzictwa wykazujące dużą spójność tematyczną są realizowane w wielu miejscach (eventy rozproszone), które albo proponują swoje moduły w określonej kolejności (tzw. event wędrowny), albo „dzielą się” komponentami (wątkami, ścieżkami) programu, przyciągając do siebie grupy szczególnie nimi zainteresowanych. Same eventy są często integralnymi komponentami szerszego obszarowego programu: podczas ich trwania przedsięwzięcia interpretacji w poszczególnych miejscach osiągają swoją najwyższą intensywność, przyciągając też najliczniej turystów. Kryterium podziału może być przy tym zarówno szczególny związek danego miejsca z określonym wymiarem eksploatowanego dziedzictwa (jak powiązania biograficzne), jak posiadanie miejsca i infrastruktury niezbędnej dla realizacji danej grupy przedsięwzięć (amfiteatru, pomieszczeń dla warsztatów, wyposażenia technicznego itd.). Przykładami stosowania tej grupy programów są szwedzkie Ekomuzeum Bergslagen tematyzowane na dziedzictwo górnictwa i przetwórstwa rud żelaza [Bergslagen 2019 www], Park Narodowy Jazzu w Nowym Orleanie [NPS Jazz 2019 www], sieciowe programy enoturystyki zarządzane przez regionalną organizację interesariuszy Comite Champagne [C Champagne 2019 www] czy rozproszony event ExtraSchicht w zagłębiu Ruhry, poświęcony dziedzictwu przemysłowemu [Extraschicht 2019 www].

Programy obszarowe eksploatujące różnorodność lokalnego dziedzictwa

Podobnie jak poprzednia grupa, są one opracowywane dla raczej niewielkich obszarów i realizowane w wielu miejscach. Zasadniczą różnicę stanowi przedmiot interpretacji: w tym wypadku są nim możliwie liczne wymiary dziedzictwa i rodzaje jego świadectw. Takie podejście służy wieloaspektowemu kontaktowi z nim, choć często wynika to nie tyle z potrzeb uczestników interpretacji, co z chęci zachowania i/lub kultywowania licznych i różnorodnych świadectw dziedzictwa. Kierując się nią, miejscowe organizacje (dla których może ona być misją), instytucje państwowe (rzadziej), samorządy i grupy lokalnych interesariuszy bezpośrednio, albo działające w ich strukturach agendy lub wyodrębnione autonomiczne grupy produktowe tworzą ofertę turystyki (kulturowej, kulturowo-przyrodniczej, ekologicznej, zrównoważonej itd.) i zarządzają nią. Dla jej potrzeb opracowują lub zlecają przygotowanie programów interpretacji dziedzictwa. Taką praktykę można zauważyć w większości ekomuzeów (poza tematycznymi), w miastach tworzących materialne turystyczne trasy historyczne albo multitematyczne (łącznie atrakcje o rozmaitych profilach), na zwartych obszarach zamieszkałych przez rdzennych mieszkańców, w tzw. silnych regionach etnograficznych (z licznymi i żywymi tradycjami odrębności kulturowej) czy w parkach narodowych.

Ze względu na większą różnorodność interpretowanych wymiarów i zasobów dziedzictwa takie programy rzadko wykorzystują jeden obiekt jako centralne miejsce realizacji przedsięwzięć (może być nim regionalne muzeum etnograficzne lub centrum interpretacji parku albo rezerwatu), uzupełnianych terenowymi wycieczkami. Częściej działania są rozproszone i odbywają się w miejscach posiadających materialne świadectwa dziedzictwa (np. zabytkach) lub oferujących mikroeventy. W tych pierwszych i na trasach łączących je częstymi formami interpretacji są kolekcje i ekspozycje oraz rozmaite rodzaje oprowadzania przez przewodników, w tych drugich dominują propozycje modularne, często o partycypacyjnym charakterze: pokazy, warsztaty, spotkania, degustacje. Dążąc do wyeksponowania różnorodności dziedzictwa (i urozmaicenia oferty turystycznej), twórcy programów nierzadko wyodrębniają w ich ramach tematyczne ścieżki, trasy lub pakiety pobytowe. Także dla tej grupy programów dorocznym kulminacyjnym momentem funkcjonowania bywa cykliczny event (dedykowany obszarowi i jego dziedzictwu) lub kilka

eventów, poświęconych poszczególnym jego wymiarom i organizowanych w różnych miejscach. Przykładami takich programów są wspomniani wyżej kanadyjski Wanuskewin Heritage Park [WHP 2019 www], włoskie Ekomuzeum Argentario [E Argentario 2019 www] czy skoncentrowana na turystyce dziedzictwa oferta miasta Bamberg [Bamberg Tourism 2019 www].

Tematyczne programy o strukturze linearnej¹

Są skoncentrowane na jednym wymiarze dziedzictwa lub typie zasobów, zwykle (gdy są profesjonalnie tworzone i realizowane) zakładają spójność działań interpretacyjnych, a działania podejmowane w ich ramach odbywają się w obiektach, miejscach i przestrzeniach zlokalizowanych geograficznie wzdłuż rzeczywistego ciągu komunikacyjnego lub zgodnie z liniowym przebiegiem procesów historycznych albo kulturotwórczych. Często takie programy są zespolone ze strukturą konkretnego produktu turystycznego i wynikają z koncepcji przyjętej przy jego kreacji. Działania interpretacyjne są kierunkowe (temat), komplementarne (unikanie powtórzeń i wzajemne uzupełnianie treści w poszczególnych miejscach) oraz kompleksowe (obejmują wszystkie ważniejsze aspekty danego wymiaru dziedzictwa czy etapy interpretowanego procesu) oraz możliwie urozmaicone, co odnosi się do rodzajów prezentowanych zasobów, metod interpretacji i technik ich prezentacji czy wprowadzania w interakcję z odbiorcami. Nierzadko linearną strukturę programu narzuca sam wymiar interpretowanego dziedzictwa (np. historyczne trasy wymiany handlowej, szlaki pielgrzymie, chronologia rozprzestrzeniania się idei lub umiejętności, przemieszczenia oddziałów militarnych itd.), czego odbiciem jest lokalizacja jego świadectw wzdłuż (dawnych) dróg lub w kolejnych miejscowościach.

Na większych obszarach programy interpretacyjne z tej grupy najłatwiej zidentyfikować w koncepcjach i strategiach linearnych systemów eksploatacji turystycznej, czyli szlaków kulturowych [zob. niżej, studium przypadku nr 3]. Te – jeśli są konsekwentnie realizowane – przekładają się na organizację treści i działań interpretacji proponowanych w poszczególnych (kolejnych) obiektach szlaku, na jednolicie opracowaną graficzną postać i strukturę informacji umieszczanych na fizycznych nośnikach (m.in. obiektowych tablicach szlaku), w przewodnikach książkowych i elektronicznych po szlaku, aplikacjach turystycznych i w gotowych programach wycieczek. W mniejszej skali ten sam sposób organizacji reprezentują turystyczne trasy tematyczne, które są lokalną odmianą szlaków. W ich przypadku ofertę wycieczek zastępują propozycje lokalnych przewodników obejmujące linearnie uporządkowane obiekty danej trasy. Niezależnie od istniejących szlaków i tras, samodzielnie działający przewodnicy mają w swej ofercie niemałą grupę spacerów tematycznych, podczas których realizują interpretację wybranego wymiaru dziedzictwa miejsca w linearnej strukturze, optymalnej dla ich sposobu działania. Obok własnego komentarza, starają się oni wykorzystać rozmaite techniki i funkcjonujące urządzenia interpretacyjne, a we współpracy z partnerami nierzadko proponują również moduł stacjonarny (zwiedzanie wystawy, warsztat tematyczny).

Ponadto takie podejście jest typowe dla programów wypraw tematycznych organizowanych przez operatorów turystyki kulturowej, w tym nie tylko wycieczek po szlakach wykorzystujących gotowe propozycje tych systemów, ale także wypraw biograficznych („śladami X”), wycieczek ukierunkowanych na określony rodzaj walorów

¹ Warto zwrócić uwagę na fakt, że dużą grupę wycieczek stanowią tzw. objazdówki, oferujące odwiedzin w rozmaitych atrakcjach obszaru docelowego i rozmaite doświadczenia, które ich organizatorzy oceniają jako atrakcyjne dla uczestników. Przy tak eklektycznych zestawach atrakcji i doświadczeń, konstruowanych bez odniesienia do dziedzictwa tego obszaru lub jakiegoś jego wymiaru nie można jednak mówić o programie interpretacji dziedzictwa. Dlatego ta grupa przedsięwzięć (zwykle nie pretendujących też do miana wycieczek kulturowych) zostaje pominięta w proponowanej klasyfikacji.

(zamki, kościoły) czy wyjazdów hobbystycznych oferowanych grupom pasjonatów. W programie takiej wycieczki z oczywistych względów, przy zachowaniu dominacji tytułowego wątku (wymiaru) dziedzictwa musi być uwzględniona różnorodność atrakcji i doświadczeń, o co dbają jego twórcy (przy ich selekcji), wykonawcy-piloci (przy doborze metod prezentacji i interpretacji), i gospodarze przynajmniej części odwiedzanych miejsc, starający się o rozwinięcie swojej oferty. Taki typ programów reprezentują m.in. Szlak Piastowski [SP 2019 www], trasa fortyfikacji im. Vaubana w mieście Luksemburg [L Vauban 2019 www], szeroko rozpowszechniony typ miejskich spacerów tematycznych oferowanych przez przewodników [Mikos v. Rohrscheidt 2014, s. 123-131] czy seria propozycji wycieczek tematycznych brytyjskiego operatora podróży kulturowych Martin Randall [Randall Themes 2019 www].

Programy stanowiące część curriculumów edukacyjnych

Wyróżnia je fakt, że są w całości dostosowane do treści programów edukacyjnych na różnych poziomach (od podstawowego do akademickiego), a głównym kryterium doboru lub przygotowania przedsięwzięć interpretacyjnych jest spełnianie ich wymagań w zakresie treści, metod, a często i kwalifikacji wykonawców. Takie programy są opracowywane zarówno przez same instytucje edukacyjne (uczelnie lub ich pracowników prowadzących seminaria, szkoły lub kuratoria), albo – w intensywnej współpracy z nimi – przez gospodarzy wyjazdów i pobytów (m.in. osoby lub komórki odpowiedzialne za turystykę lub/i edukację w parkach narodowych, centrach interpretacji, ekomuzeach, miastach czy zabytkach posiadających własne produkty) oraz przez menedżerów oferty turystycznej (np. zarządców szlaków kulturowych lub touroperatorów specjalizujących się w organizacji szkolnych wycieczek).

Zarządcami niektórych takich programów są również organizacje społeczne lub instytucje samorządowe realizujące edukację nieformalną (w Polsce m.in. Uniwersytety III wieku, w krajach niemieckojęzycznych – miejskie tzw. Volkshochschulen). Wówczas są one dostosowane do całorocznych programów danej instytucji i realizowane w serii wyjazdów do różnych miejsc. Jak widać z powyższego, programy mogą mieć zarówno charakter stacjonarny, obszarowy, linearny, jak i być realizowane w postaci serii wzajemnie niezależnych i rozproszonych czasowo aktywności. Przedsięwzięcia interpretacji dziedzictwa składające się na nie są zwykle zróżnicowane: ich spektrum sięga od spacerów z przewodnikami i zwiedzania ekspozycji przez serie tematycznych lekcji, moduły partycypacyjne, w tym warsztaty edukacyjne i twórcze aż po autonomiczną eksplorację terenu. Łączy je podporządkowanie wymaganiom programu edukacyjnego, np. nauczania na danym poziomie historii, wiedzy o kulturze, muzyki, sztuki, religioznawstwa itd., co zwykle oznacza daleko idącą spójność tematyczną oraz komplementarność wobec treści przekazywanych w ramach pozostałych, stacjonarnych form realizacji tego programu.

Zwykle w przedsięwzięciach interpretacji wraz ze swoimi uczniami czy studentami uczestniczą nauczyciele odpowiedzialni za realizację danego curriculum. Z jednej strony wymusza to pełną realizację (a nawet ewaluację) treści opisanych programem, z drugiej otwiera możliwość ich wspierającego, a nawet aktywnego zaangażowania. Przykładem stacjonarnego (modularnego) programu z opisywanej grupy są oferty Centrum Interpretacji Dziedzictwa Brama Poznań [Grupy szkolne... 2019/2020; BP 2020 www] czy Domu Bacha w niemieckim Eisenach [Bachhaus 2019 www], przykładem programu obszarowego – oferta wspomnianego wyżej szkockiego Ekomuzeum Bitwy pod Flodden [Flodden 2019 www], przykładem wycieczek organizowanych dla instytucji edukacyjnych z całodniowymi programami o strukturze linearnej (wykorzystywanego przez organizatorów szkolnych wycieczek) – niektóre propozycje berlińskiego programu Klassenfahrt [Berlin Klassenfahrt 2019 www], a przykładem oferty wyspecjalizowanego touroperatora – grupa tematycznych

wycieczek edukacyjnych dla uczniów szkół średnich brytyjskiego biura Select School Travel poświęcona tematyce Holocaustu [ST Holocaust 2019 www].

W planowaniu i organizacji programów interpretacyjnych dla turystów istotnym zagadnieniem i ważnym obszarem działań jest ich dostosowanie z jednej strony do typu zasobów dziedzictwa, celów i ogólnej koncepcji zarządzania nim, a z drugiej do potrzeb oczekiwania, możliwości percepcyjnych i preferowanych sposobów zaangażowania turystów jako uczestników procesów interpretacji. Ze względu na wcześniej opublikowaną szczegółową analizę tej problematyki, opisującą ich poszczególne wymiary i poziomy [Mikos v. Rohrscheidt 2019c], w tym miejscu kwestie z tym związane zostały pominięte.

2. Organizacje interpretacyjne a turystyka kulturowa

Niniejsza część artykułu może być potraktowana jako rodzaj inwentaryzacji personelu interpretacji jako istotnej części potencjału turystyczno-kulturowego. Podmioty i osoby w niej wymienione i krótko opisane stanowią ważną grupę aktorów zaangażowanych w tworzenie programów i produktów turystyki kulturowej. Jej znajomość i orientacja w uwarunkowaniach pracy i priorytetowych zadaniach poszczególnych graczy umożliwiają optymalne wykorzystanie potencjału każdego z osobna oraz tworzenie zespołów wokół poszczególnych przedsięwzięć turystycznych, wymianę informacji w ich ramach i efektywny podział zadań.

Pojęcie organizacji interpretacyjnej

Przymiotnika „interpretacyjny” (*interpretive*) badacze turystyki kulturowej używają w kontekście działań interpretacji w usługach dla turystów czy to na określenie całego podejścia w komunikacji z nimi [Weiler & Black 2015, s. 57-57; IGA 2020 www] czy też preferowanego stosowania jednej z metod interpretacji dziedzictwa [Clark 2008, 14-17; Mikos v. Rohrscheidt 2018c]. Termin „interpretacyjny” stosuje się także do wycinka działań organizacji zarządzających zasobami dziedzictwa oferty dla turystów, mianowicie do integralnego planowania interpretacji miejsc, obiektów i terenów [*interpretive planning* - Veverka 1994, HDC 2020 www]. Paralelnie do tej terminologii, niektóre środowiska badaczy i praktyków zorganizowanej interpretacji dziedzictwa używają nazwy organizacji interpretacyjnej (*interpretive organization*). Stosują ją na określenie wszystkich *podmiotów zarządzających miejscami lub świadectwami dziedzictwa, które w ramach udostępniania ich publiczności wprowadzają interpretację w jakiegokolwiek postaci, oraz takich podmiotów, które w swoim codziennym funkcjonowaniu wykorzystują jakiegokolwiek metody interpretacji dziedzictwa* [Standards and Practices... 2008, s. 3].

W myśl tej definicji obok centrów interpretacji dziedzictwa, muzeów, parków kulturowych organizacjami interpretacyjnymi są również inni gospodarze obiektów i świadectw dziedzictwa (zob. niżej), jak parki narodowe, parki tematyczne, ogrody botaniczne i zoologiczne, arboreta, publiczne parki i ogrody, operatorzy linii turystycznych (kolejowych, morskich itd.). Konsekwentnie nazwę tę można stosować także do organizatorów eventów kulturalnych oraz oferentów wycieczek i pakietów pobytowych: biura podróży i innych organizatorów turystyki, niekoniecznie tylko kulturowej. Mogą tak być określane również te samorządy lub wyodrębnione agendy samorządowe oraz lokalne i regionalne organizacje zarządzania turystyką (DMO), które na swoim terenie wprowadzają programy interpretacji dziedzictwa, np. systemy oznaczeń i opisów zasobów dziedzictwa, prowadzą publicznie dostępne bazy danych na ich temat (np. witryny internetowe, „turystyczne” lub poświęcone zabytkom i innym jego zasobom) i/lub publikują przewodniki turystyczne w jakiegokolwiek postaci.

Cechy organizacji interpretacyjnej

W odniesieniu do wymienionych grup organizacji można wyliczyć cechy najbardziej pożądane z punktu widzenia osiągnięcia celów w interpretacyjnym wymiarze ich działalności i wyrażone tym wspólnym atrybutem nazwy. Po pierwsze, taka organizacja interpretacyjna powinna posiadać wyraźnie sformułowaną misję odnoszącą się do dziedzictwa i określającą swoje działania w stosunku do niego. Po drugie, misja i cele organizacyjne powinny być publicznie ujawnione i przekazywane w relacji z partnerami (instytucjami i władzy publicznej, lokalnymi wspólnotami oraz z sektora turystyki), a odniesienia do nich powinny być wyraźne we wszystkich opublikowanych materiałach i dokumentach planistycznych. Po trzecie, cele organizacyjne uwzględniające interpretację powinny być przedmiotem strategii organizacji (jako głównego i całościowego planu jej działania) albo odrębną strategią dla tego obszaru działań, uzgodnioną ze strategią organizacyjną. Po czwarte, strategia ta powinna być poddawana regularnemu przeglądowi i w razie potrzeby aktualizowana. Po piąte, zarządzanie organizacją, w tym jej personelem, relacjami z partnerami, programami merytorycznymi (interpretacji) i produktami (w tym turystycznymi) oraz marketingiem organizacji i jej oferty powinno być zgodne z misją organizacji i dostosowywane optymalnie do osiągnięcia jej celów strategicznych. Po szóste, organizacja powinna kształcić własny personel, wolontariuszy, stałych partnerów oraz (jeśli zarządza zasobami materialnymi na określonym miejscu lub terytorium) lokalnych aktywnych interesariuszy zarządzanego dziedzictwa tak, by mogli oni zrozumieć, zaakceptować i prawidłowo przekazywać istotę programu zarządzania dziedzictwem i jego interpretacji, jego cele, korzyści z niego wynikające i swoje własne korzyści ze współpracy. Po siódme wreszcie, jeśli organizacja koncentruje się na zasobach jednego typu lub z jednego obszaru albo adresuje swoje działania do odbiorców z konkretnych obszarów, krajów czy kręgów kulturowych, w jej celach i strategii odnośne obszary geograficzne, wymiar dziedzictwa lub grupa docelowa podejmowanych działań powinny być zdefiniowane i wyraźnie zaakcentowane [zob. *Standards and practices...* 2008, s. 15].

Typy organizacji interpretacyjnych aktywnych w organizacji turystyki kulturowej

Przynajmniej część organizacji z tej grupy świadomie koncentruje swoją aktywność na działaniach powiązanych z dziedzictwem i obejmujących jego interpretację, jednocześnie ściśle współpracując z sektorem organizacji turystyki lub tworząc własne produkty. Poniżej przedstawiono bardziej szczegółowy opis tych grup organizacji interpretacyjnych, które najaktywniej współkształtują ofertę turystyki kulturowej

Szlaki kulturowe, zwłaszcza tematyczne są z punktu widzenia tworzenia oferty turystyki kulturowej szczególną grupą organizacji interpretacyjnych. Ich aktywność organizacyjna i interpretacyjna koncentruje się na jednym z wymiarów dziedzictwa lub jego tematów, jednocześnie dbając o spójność treści interpretacji, komplementarność przekazywanych treści, różnorodność działań interpretacyjnych i kreowanych doświadczeń turystów w sytuacji znaczących podobieństw poszczególnych obiektów i zasobów, a także o tworzenie lokalnych (pakiety, „stacje”) oraz kompleksowych (jak gotowe wycieczki albo przekrojowe trasy) komercyjnych produktów turystycznych bazujących na eksploatacji świadectw dziedzictwa i poszczególnych przedsięwzięciach jego interpretacji [Mikos v. Rohrscheidt 2013, s. 20-24; zob. też niżej, studium przypadku nr 3 i 6].

Ekomuzea działające zgodnie ze swą misją można określić jako organizacje interpretacyjne dziedzictwa małych ojczyzn. W ich funkcjonowaniu znaczna część wysiłku organizacyjnego i interpretacyjnego koncentruje się na tym wymiarze dziedzictwa. Chronią one rozproszone obiekty dziedzictwa in situ, oznaczają je, opisują i udostępniają turystom,

gromadzą kolekcje i zaopatrują je w elementy interpretacji, pomagają gospodarzom obiektów i prywatnych kolekcji w zagospodarowaniu miejsc i zbiorów służących turystycznemu udostępnieniu, szkolą ich w prowadzeniu działań interpretacyjnych (głównie warsztatów), przygotowują lokalnych przewodników, organizują stacjonarne warsztaty tematyczne i terenowe aktywności turystyczne z elementami interpretacji, tworzą produkty turystyczne bazujące na zasobach dziedzictwa i dystrybuują je, są też częstymi organizatorami eventów tematycznych [Lira i in. 2012, s. 61-70, 159-164; Mikos v. Rohrscheidt 2018b, s. 50-54; zob. też niżej, studium przypadku nr 5].

Organizacje obszarowego zarządzania turystyką (tzw. DMO – Destination Management Organizations), w Polsce m.in. LOT-y uważają interpretację dziedzictwa za istotny element swej działalności. Dlatego często opracowują lub zlecają, a potem realizują programy interpretacji jego świadectw jako element przedsięwzięć turystycznego zagospodarowania przestrzeni (np. trasy turystyczne, aplikacje, audioprzewodniki), wspierają gospodarzy w przygotowywaniu własnych programów, szkolą interpretatorów (m.in. przewodników), przygotowują i wydają publikacje interpretacyjne (przewodniki, ulotki obiektowe), a niektóre z nich są organizatorami cyklicznych eventów turystycznych eksploatujących istotne wymiary lub wątki miejscowego dziedzictwa. Niektóre takie Organizacje, ze względu na zidentyfikowany potencjał obszaru, popyt turystyczny lub główną grupę członków posiadają profil kulturowy i zarządzają tematycznymi produktami turystycznymi, co odbijają ich nazwy i strategie [zob. Steinecke 2007, s. 191-213; Gonera i Zmyślony 2017, s. 16-19].

Organizatorzy wypraw turystyki kulturowej. Głównie ta (wyspecjalizowana) grupa touroperatorów dba o spójne programy interpretacji dziedzictwa, ponieważ współtworzą one rdzeń ich programów. O ile w ofertach wyjazdów tematycznych na szlaki kulturowe czy eventy kulturalne oraz indywidualnych pakietów tematycznych wystarczy przejąć (zakupić) gotowy program oferowany przez gospodarzy, menedżerów szlaków, organizacji albo miejscowych operatorów turystyki czy przewodnictwa, uzupełniając go o usługi transferu, recepcji i dystrybucję oraz zapewnić opiekę nad realizacją programu i uczestnikami (pilot), to już dla wypraw tematycznych poza szlakami, podróży studyjnych, wielu kulturowych podróży egzotycznych i na tereny ze słabo rozwiniętą ofertą interpretacji niezbędne jest opracowanie szczegółowego programu (podobnie jak w szlakach uwzględniającego logiczną kolejność, spójny program oraz komplementarność treści i modułów w poszczególnych miejscach), poczynienie szeregu uzgodnień z gospodarzami miejsc i obiektów oraz interpretatorami w obszarze docelowym oraz przydzielenie lub zakontraktowanie pilota-przewodnika jako głównego wykonawcy interpretacji i pośrednika kulturowego. Wszystkie te działania można określić jako tourooperatorską wersję programu interpretacji dziedzictwa. [zob. Steinecke 2007, s. 275-279; Mikos v. Rohrscheidt, 2010, s. 342-350].

Gospodarze obiektów i miejsc dziedzictwa oraz systematycznych kolekcji. Same zasoby reprezentują wielką różnorodność dziedzictwa, natomiast to, czy towarzyszy jej też różnorodność (i odpowiednia jakość) przedsięwzięć służących interpretacji i kreacji spójnych jego doświadczeń, zależy od zrozumienia jego znaczenia ze strony gospodarzy, ich otwartej postawy wobec turystyki i turystów, ich podejścia do samej interpretacji (w tym zgody na jej autonomię wobec m.in. ich własnego światopoglądu, doktryny organizacyjnej lub własnych, nieraz wąskich interesów) oraz na udostępnianie wszystkich ważnych zasobów, różnorodność stosowanych rozwiązań i działań, od ich chęci włączenia się do organizacji i wspólnych programów oraz produktów turystycznych, a nie na końcu także od środków będących do ich dyspozycji lub determinacji w zabieganiu o środki zewnętrzne. Wystarczy w tym kontekście wskazać na różnice między właścicielem prywatnej rezydencji będącej ważnym miejscem

lokalnej historii, zarządcą funkcjonującej katedry biskupiej, tematycznym lokalnym muzeum a centrum interpretacji dziedzictwa, powołanym specjalnie dla tego celu, dla którego pełna dostępność i różnorodność interpretacji jest wpisana w misję organizacyjną [UNESCO 2018, s. 41-45; Mikos v. Rohrscheidt 2018b, s. 198-204; zob. też poniżej, studia przypadku nr 1, 4 i 5].

Centra interpretacji dziedzictwa. Nie będąc muzeami, realizują one niektóre typowe funkcje tych instytucji. Generalnie nie zajmują się jednak gromadzeniem ani systematycznym badaniem zasobów dziedzictwa. Koncentrując się raczej na badaniach aplikacyjnych służących ujawnieniu więzi tych zasobów i współczesnej wspólnoty oraz na komunikowaniu treści i znaczeń dziedzictwa służących jego popularyzacji, edukacji o nim i pogłębianiu jego społecznej świadomości w danym obszarze, a w optymalnym przypadku także na kształtowaniu postaw wobec dziedzictwa. Wśród pracowników centrów dominują interpretatorzy i edukatorzy. Liczne takie ośrodki funkcjonują przy miejscach i obszarach chronionego dziedzictwa oraz przy obiektach lub zespołach formalnie uznanych za jego świadectwa, często tych wpisanych na światową listę UNESCO lub na krajowe listy ważnych zabytków [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2018b, s. 50-54]. Centra lokalizowane są w bezpośrednim sąsiedztwie tych miejsc, często przy faktycznych (repcja) historycznych (brama) lub funkcjonalnych (most) wejściach do nich. Wśród głównych zadań centrów, obok zarządzania obiektami i miejscami dziedzictwa jest upowszechnianie wśród mieszkańców i odwiedzających wiedzy o nim i jego doświadczania które obejmują jego poznanie i możliwie głębokie osobiste odczuwanie. Dzięki mniejszym niż w przypadku muzeów ograniczeniom menedżerów centrów przez regulacje ustawowe bardziej elastycznie podchodzą oni do potrzeb turystów oraz operatorów wypraw TK i lokalnych zarządców pakietów. Wyraża się to m.in. dostosowywaniem oferty do programów pobytu turystów czy konstruowaniem programów uwzględniających oczekiwania zleceniodawców w konsultacji z nimi. Większość centrów posiada też gotowe programy interpretacji adresowane do indywidualnych zwiedzających. Przy tworzeniu nowych centrów powszechnie uwzględnia się potrzeby odwiedzających spoza miejsca ich lokalizacji, dlatego często świadczą one lokalną informację kulturalną i turystyczną, prowadzą obiekty gastronomiczne, sklepy z literaturą i pamiątkami, a wiele z nich dokonuje rezerwacji innych usług turystycznych, w tym usług recepcji. Centra angażują się w lokalne produkty turystyki kulturowej nie tylko jako oferenci modułów pakietów, ale często jako zarządcy własnych propozycji. W tej roli współpracują z lokalnymi usługodawcami i z zewnętrznymi interpretatorami. Turyści są uznawani za jedną z dwóch głównych grup adresatów ich oferty, a organizatorzy turystyki, organizacje turystyczne i usługodawcy z sektora turystyki - za pożądanymi i stałymi partnerami w jej tworzeniu i realizacji [Izquierdo Tugas i in. 2005, s. 31-46, 73-77; Mikos v. Rohrscheidt 2018b, s. 50-54; zob. studium przypadku nr 2].

3. Autorzy i wykonawcy turystycznych programów interpretacji dziedzictwa

Interpretatorzy bezpośredni

Wiele z opisanych niżej funkcji może wykonywać pojedyncza osoba. Jednak teren działania interpretatora zwykle determinuje tak jego koncentrację na określonych aspektach dziedzictwa w treściach interpretacji, jak i jego formalne kwalifikacje i wykorzystywane umiejętności, metody, które preferuje oraz techniki i narzędzia, którymi się posługuje, a z punktu widzenia organizacji turystyki - także podmioty, z którymi intensywniej współpracuje. W tym właśnie kontekście opisano głównych aktorów turystycznych przedsięwzięć interpretacji dziedzictwa realizowanych w kontakcie z jej uczestnikami.

Przewodnicy lokalni. Są oni najliczniej reprezentowani wśród lokalnych interpretatorów, a jeśli posiadają profesjonalne przygotowanie, obsługują też najwięcej jego zasobów: od tych położonych w otwartej przestrzeni przez prywatne rezydencje po obiekty sakralne i użytkowane publicznie i wystawy muzealne, współpracując przez to bezpośrednio z ich gospodarzami. Jako grupa oferują też zwykle najszersze w danym miejscu spektrum programów: od klasycznego spaceru historycznego, przez zwiedzania z perspektywy czy stylizowane po fabularyzowane i kreatywne czy zespołowe gry eksploracyjne i questy. Najprędzej, bo w wyniku własnej analizy popytu, dostosowują swe propozycje do potrzeb odbiorców, oferując zwiedzania dla dzieci i uczniów, emerytów, firm, grup rodzinnych, miłośników poszczególnych rodzajów zabytków oraz pasjonatów różnych wymiarów dziedzictwa. Aktywnie podejmują współpracę z prywatnymi gospodarzami niektórych zasobów (jak warsztaty rzemieślnicze, prywatne kolekcje) i gestorami usług (np. oferentami unikatowych potraw) wprowadzając je do turystycznego „obiegu” i programów interpretacji [Mikos v. Rohrscheidt 2014, s. 61-80; Mikos v. Rohrscheidt 2016].

Przewodnicy obszarowi i po szlakach. Pełnią te same funkcje, co przewodnicy lokalni, jednak ich kwalifikacje i obszar działania wpływają na tworzenie przez nich spójnych programów interpretacji ponadlokalnego dziedzictwa (np. regionu) lub programów tematycznych (np. związanych z ofertą szlaków), co czyni ich naturalnymi partnerami touroperatorów organizujących wycieczki regionalne oraz menedżerów szlaków kulturowych. Jako osoby towarzyszące wycieczkom przez dłuższy czas i w rozmaitych sytuacjach, pełnią także funkcje pośredników kulturowych, wychodzących daleko poza zadania interpretatora miejsca, co daje im możliwości interpretacji szerokiego kontekstu dziedzictwa, ale i stawia przed nimi wymagania [Reisinger, Steiner 2006, s. 482-485; 492-495, Riveira 2013].

Przewodnicy obiektowi w muzeach i zabytkach. Pracują zwykle na rzecz gospodarza obiektu jako swego pracodawcy lub stałego partnera. To ogranicza zakres tematyczny ich oferty interpretacyjnej i wpływa na zmniejszenie skali jej wykorzystania w turystyce, wymusza także pełne dostosowanie stosowanych metod i środków interpretacji do warunków ustalonych przez gospodarza. Posiadając jednak jego zaufanie i formalne uprawnienia mogą proponować eksploatację zasobów obiektu niedostępnych zewnętrznym interpretatorom. Z drugiej strony niektóre muzea poszerzają ich zakres pracy na interpretację rozproszonych zasobów dziedzictwa w otoczeniu, o ile te są treściowo powiązane z profilem placówki [zob. niżej, studia przypadków nr 1 i 4].

Edukatorzy w centrach interpretacji. Także oni są zwykle pracownikami obiektów i realizują ich długofalowe programy, zapewniając wykonanie modułów edukacyjnych (lekcji, prelekcji, pokazów) i mikroeventów partycypacyjnych, jak warsztaty tematyczne, a także zwiedzania. Ich użyteczność z punktu widzenia celów interpretacji wyznacza fakt, że posiadają atuty typowe dla merytorycznych pracowników muzeów (muzeologów, specjalistów z danej dziedziny) i przewodników turystycznych. Do pierwszych upodobniają ich pogłębione kwalifikacje przedmiotowe dotyczące obiektu i reprezentowanego przezeń dziedzictwa i znakomita orientacja w zasobach, z drugimi łączą ich zweryfikowane umiejętności metodyczne przydatne w realizacji wspomnianych modułów i oprowadzaniu po zasobach. Dodatkowo formalne związki z obiektem ułatwiają sprawne wpisywanie ich w jego bieżące funkcjonowanie i bezkonfliktową realizację rozbudowanych programów interpretacji [zob. niżej, studia przypadków nr 5 i 6].

Organizatorzy i animatorzy samodzielnych programów pobytowych. Mowa o przedsięwzięciach realizowanych w dłuższym czasie, np. wielodniowych pobytach

przeżyciowych lub kreatywnych w obiektach dziedzictwa. Są takimi na przykład „weekendy w fortecy”, spotkania i warsztaty teatralne, kursy sztuki ludowej, warsztaty literackie lub systematyczne warsztaty rzemieślnicze. Ich oferenci i wykonawcy to zwykle wykwalifikowani fachowcy swojej dziedziny (np. teatrologi), albo dłużej i uznani pasjonaci (np. twórcy ludowi) działający na zlecenie gospodarzy obiektów (zabytków, domów kultury itd.), mistrzowie rzemiosła lub sami zarządcy obiektów (np. fortów, zamków, pałaców, dawnych fabryk itd.), którzy realizują sprawdzony program, często przygotowany we współpracy ze specjalistami i angażują do tego własnych pracowników. Ze względu na długość trwania programów istnieje potrzeba usług recepcji uczestników (nocleg, wyżywienie). Dlatego podmioty z tej grupy często tworzą własne produkty turystyczne oparte na tematycznym programie (jeśli mają do dyspozycji bazę noclegową własnego obiektu) albo podejmują współpracę z gestorami tych usług w celu ich zestawienia i wprowadzenia na rynek [Mikos v. Rohrscheidt 2018b, s. 112-114].

Wykonawcy pokazów i inscenizacji (historycznych, artystycznych, scen dramatyzowanych itd.) i zespoły aktorów „stacyjnych”. Działają zarówno w obiektach (jak w programach „żywego skansenu”, (mini)spektaklach teatralnych nawiązujących do treści dziedzictwa, czy w ramach mikroeventów realizowanych w zabytkach dla turystów, regularnych albo na zamówienie), w otwartej przestrzeni (np. podczas stacjonarnych eventów, gdzie ich działania tworzą nieraz rdzeń programu) oraz w ramach niektórych zwiedzań, m.in. fabularyzowanych, gdzie na poszczególnych stacjach odgrywają dramatyzowane sceny. Wywodzą się głównie z lokalnych (pół)profesjonalnych zespołów aktorskich i grup artystycznych (np. prowadzonych przez ośrodki kultury lub sekcje lokalnych stowarzyszeń), spośród przewodników lub z grup odtwórstwa historycznego. Udział w programach interpretacji rzadko wynika z ich inicjatywy, częściej są do nich zapraszani w celu ich urozmaicenia lub dla realizacji konkretnego działania, w którym element pokazu czy dramatyzacji uznawany jest za ważny, a nie może być zrealizowany siłami gospodarzy lub organizatorów. [Mikos v. Rohrscheidt 2018b, s. 114-118].

Autorzy, organizatorzy i wykonawcy usługowych propozycji *autonomicznej eksploracji*, jak gry miejskie czy grupowo realizowane questy. Często są to profesjonalni przewodnicy, członkowie lokalnych stowarzyszeń i grup zaangażowanych w ochronę i popularyzację dziedzictwa, pracownicy ośrodków kultury i partnerzy ekomuzeów. Ich aktywność w tym zakresie jest szczególnie użyteczna na obszarach, gdzie obiekty i świadectwa dziedzictwa są rozproszone, a brak centralnej kolekcji lub centrum interpretacji. Uzupełniają wtedy ofertę przewodnictwa o elementy eksploracyjne i przeżyciowe. Z kolei na terenach posiadających obiekty zapewniające systematyczne działania interpretacyjne uzupełniają ich stacjonarną (także tematyczną) ofertę o propozycje „wyprowadzające” turystów w otwartą przestrzeń [IGA 2020 www].

Mistrzowie modularnych warsztatów interpretacyjnych. To różnorodna grupa osób prowadzących poza instytucjami interpretacji dziedzictwa (muzeami i centrami ID) krótkotrwałe grupowe zajęcia dla turystów o charakterze kreatywnym (twórczym, odtwórczym), wytwórczym lub głównie poznawczym (edukacyjnym). Należą do nich w zakresie swoich umiejętności i wytworów m.in. właściciele zakładów tradycyjnego rzemiosła (kowlstwa, hafciarstwa, meblarstwa, krawiectwa itd.), lokalni, w tym ludowi artyści, nauczyciele tańca i śpiewu, kucharze, cukiernicy i inni wytwórcy produktów kulinarnych oraz osoby prowadzące wyspecjalizowane gospodarstwa (np. winiarskie). Bez ich udziału trudno wyobrazić sobie ofertę ekomuzeów, szlaki kulturowe i produkty obszarowe eksploatujące ludowy lub po prostu ogólnolokalny wymiar dziedzictwa. Ich oferta jest

ważnym komponentem turystyki kreatywnej, sięga się po nią także jako po grupę gotowych modułów zapewniających tzw. doznaniowy komponent oferty turystycznej [Stasiak 2013, zob. też studium przypadku nr 2].

Piloci wycieczek. Ich priorytetowe zadania koncentrują się na realizacji programu grupowych wypraw w jego wymiarze organizacyjnym, to jest na zapewnieniu uczestnikom świadczeń objętych umową z touroperatorem i na opiece nad nimi. Jednak w krajach nie posiadających rozwiniętego przewodnictwa oraz w obiektach bez własnego personelu obsługi turystyki, za zgodą ich gospodarzy to oni przekazują *in situ* informacje dotyczące zasobów dziedzictwa. W krajach nie chroniących zawodu przewodnika zapisani regulacyjnymi piloci często realizują oprowadzanie po miejscowościach. Ponadto wyspecjalizowani organizatorzy turystyki kulturowej dla niektórych rodzajów wypraw kulturowych, przykładowo 1) podróży studyjnych i 2) części wycieczek tematycznych zatrudniają jako pilotów-przewodników specjalistów wykwalifikowanych w kulturze odwiedzanego kraju lub w tematycznej dziedzinie dziedzictwa eksploatowanej przez program wycieczki (np. architekturze, literaturze itd.). Wtedy piloci stają się – odpowiednio – pośrednikami kulturowymi (a więc głównymi interpretatorami dziedzictwa odwiedzanego kraju) lub przewodnikami po wszystkich lub niemal wszystkich eksploatowanych miejscach i zasobach [Cohen 1985; Steinecke 2007, s. 288-295; Weiler & Black 2014, s. 54-76].

Interpretatorzy pośredni

Jest to grupa osób zaangażowanych w interpretację dziedzictwa, które realizują swoje działania bez bezpośredniego kontaktu z jej uczestnikami.

Autorzy treści wykorzystywanych w programach interpretacji obiektów i miejsc dziedzictwa. Treści te wykorzystuje się w opisach miejsc dziedzictwa, wirtualnych tras lokalnych, w questach, grach eksploracyjnych, scenariuszach działań interpretacyjnych itd. Do ich autorów należą eksperci danej epoki historii lub dziedziny kultury, metodycy interpretacji (jedni i drudzy na zlecenie lub przez wykorzystanie ich opracowań), a także historycy-regionaliści, geografowie, przyrodnicy i wykwalifikowany personel zatrudniony w organizacjach obsługi turystyki (DMO, szlaków kulturowych), lokalni przewodnicy współpracujący z obiektami, sami ich gospodarze oraz pracownicy (jak w muzeach), a także pasjonaci prowadzący m.in. samodzielne witryny internetowe. Jak widać, jest to grupa bardzo zróżnicowana. Ma to liczne konsekwencje: jedną z nich jest „nierówność” i niespójność tekstów wykorzystywanych w ramach jednego programu, a nawet ich nieadekwatność w stosunku do rzeczywistych jego potrzeb (od zawiłych i pełnych fachowych terminów przez akcentujące tylko jeden wymiar dziedzictwa, bliski autorowi, po bazujące na nie zweryfikowanych faktach i prezentujące uproszczone albo jednostronne narracje). Nie zmienia to faktu, że są to osoby niezbędne w formowaniu interpretacyjnej materii (treści) i nie można wyobrazić sobie żadnego programu bez zapewnienia sobie współpracy jakiejś ich grupy w jego przygotowaniu [zob. niżej, studia przypadków nr 1, 3, 5, 6].

Twórcy stałych i specjalnych wystaw. Są zwykle specjalistami w swojej dziedzinie (np. etnografii, archeologii, historii itd.), ich praca opiera się na zweryfikowanych źródłach i jest ukierunkowana na systematyczne uporządkowanie materii wystawy i prezentację całości problematyki względnie spójnej narracji. Zwykłym środowiskiem tej ich pracy (oraz głównym zleceniodawcą, a nawet pracodawcą) są muzea, a włączenie ich dzieł do szerszych programów interpretacji dziedzictwa odbywa się z reguły bez ich udziału, pozostają więc w swoim działaniu autonomiczni wobec szczegółowych celów programu interpretacji. Wyjątkami są twórcy wystaw powstających na szlakach kulturowych na podstawie ich

ogólnej koncepcji lub w centrach interpretacji dziedzictwa, którzy muszą zarówno ich treści, jak i strukturę uzgodnić z misją i przyjętą strategią tych instytucji. [zob. niżej, studia przypadków nr 1, 2, 4, 5].

Twórcy technologii obiektowych i terenowych systemów interpretacyjnych. To fachowcy od multimedialnych technik prezentacji lub elektronicznych systemów komunikacyjnych i informacyjnych, często wyspecjalizowani w interpretacji dziedzictwa i posiadający bogate portfolio zrealizowanych projektów. Działają na zlecenie organizatorów programów, dlatego realizują pochodzące od nich koncepcje i przejmują gotowe treści interpretacji, starając się dostosować do nich techniki przekazu przenoszące je możliwie najbardziej efektywnie, atrakcyjne w odbiorze i (jeśli oparte na multimediami) kreujące z poszczególnych doznań atmosferę sprzyjającą wielowymiarowemu doświadczeniu dziedzictwa [zob. niżej, studia przypadków nr 1, 3, 5 i 6].

Autorzy przewodników. Treści, które oni tworzą lub komponują wykorzystuje się bez ich bezpośredniego udziału, dlatego nie są oni uczestnikami kluczowych działań interpretacji dziedzictwa realizowanych w kontakcie interpersonalnym. Jednak dla znacznej grupy turystów, którzy samodzielnie eksplorują odwiedzany obszar posługując się książkowymi lub elektronicznymi przewodnikami, są oni głównymi (obok opisów zasobów dziedzictwa in situ) lub jedynymi (w przypadku zasobów nie opisanych) treściami interpretacji [zob. niżej, studia przypadków nr 3 i 6].

Autorzy gier edukacyjnych. Ich wytwory: stacjonarne gry multimedialne, terenowe gry fabularne (ang. roleplay) czy planszowe gry towarzyskie mogą służyć jako gotowe scenariusze interaktywnych modułów interpretacji dziedzictwa w jego obiektach. Niektóre (jak gry planszowe) są też mile widzianymi pamiątkami turystycznymi z takich obiektów i całych miejscowości, a ich wykorzystywanie utrwała treści interpretacji oraz sprzyja refleksji nad zwiedzonymi miejscami i przekazami dziedzictwa, a dzięki udziałowi kolejnych osób jest także narzędziem ich popularyzacji poza samym obszarem recepcji [zob. niżej, studia przypadków nr 3 i 5].

Autorzy programów eksploracyjnych, w tym tzw. *bezobsługowych gier i questów* oraz tematycznych ścieżek *geocachingu* związanych z lokalnym dziedzictwem [Mikos v. Rohrscheidt 2014, s. 353-362] należą do tej grupy, ponieważ ich propozycje i gotowe programy realizowane są samodzielnie przez turystów, bez kontaktu z twórcami i profesjonalnymi wykonawcami. [zob. też niżej, studia przypadków nr 3 i 5].

Powyższy przegląd głównych podmiotów-uczestników interpretacji dziedzictwa pozwala zauważyć, że w grupie gospodarzy zasobów nie wszyscy należą do działających profesjonalnie (to jest kierujących się znanymi sobie zasadami zarządzania nimi), a w grupie wykonawców – do wykwalifikowanych interpretatorów. Nie zawsze jest to nawet pożądane, ponieważ w wielu przypadkach (np. osób prowadzących warsztaty tradycyjnego rzemiosła) ważniejsza niż formalne kwalifikacje jest autentyczność artefaktów i ich przekazu jako twórców, albo (jak u pasjonatów-dokumentalistów) autentyczność tworzonej przez nich dokumentacji. Ponadto ich ewentualne deficyty metodyczne wpływające na jakość komunikacji z uczestnikami interpretacji lub na umiejętności animacyjne (ważne w przedsięwzięciach partycypacyjnych) można usunąć przez szkolenia, szczególnie zalecane dla tych grup interesariuszy przy przygotowywaniu obszarowych programów interpretacji i wykorzystujących je produktów turystycznych. Z drugiej strony personel wielu muzeów czy organizacji zarządzających terenami chronionymi, posiadający głęboką wiedzę w odniesieniu

do eksploatowanego przez nie wymiaru dziedzictwa i kwalifikacje do ochronnego wymiaru zarządzania nim, bywa nieprzygotowany do przekazu interpretacyjnego (w tym nie zna metodyki oprowadzania ani prowadzenia warsztatów partycypacyjnych). I ta grupa osób wymaga systematycznego przygotowania, jeśli interpretacja przez nią wykonywana ma być efektywna. Dlatego obszarowy menedżer oferty turystyczno-kulturowej lub osoba zarządzająca obiektowymi produktami turystycznymi muszą zapewnić zestawioną odpowiednio do ich potrzeb i do założeń produktu (programu, systemu) serię szkoleń względnie warsztatów. W państwach z najlepiej rozwiniętą ofertą krajowej turystyki nietrudno znaleźć inspirujące przykłady programów szkoleń dla obydwu wymienionych grup zarówno w strategiach, jak i w rocznych programach funkcjonowania dużej części ekomuzeów lub ich federacji, kulturowych szlaków turystycznych i ich platform współpracy, większych parków kulturowych, DMO w regionach intensywnie wykorzystujących swoje dziedzictwo w produktach turystycznych oraz w krajowych sieciach muzealnych.

4. Przegląd i analiza obszarów i sposobów zarządzania interpretacją dziedzictwa w powiązaniu z ofertą turystyki kulturowej – studia przypadków

Niniejsza część artykułu prezentuje rozmaite typy organizacji interpretacyjnych w działaniu, przy czym kryterium doboru tych podmiotów jest ich zróżnicowanie co do statusu, poziomu koncentracji zasobów oraz metod i technik interpretacji. Analizy dokonano metodą studium przypadku. Zostały one wykonane z wykorzystaniem jednego narzędzia badawczego (kwestionariusz) i zapisane w jednolitym rastrze, co ułatwia dokonywanie porównań. Narzędzie badawcze skonstruowano tak, by zarządzanie interpretacją mogło być odniesione do kontekstu misji organizacji lub innej formuły koncepcyjnej, racjonalizującej i regulującej jej funkcjonowanie oraz wpisane w całość procesów zarządzania nimi. Służy ono także identyfikacji wszystkich uczestników tych procesów, głównych metod, technik i narzędzi stosowanych dla interpretacji dziedzictwa. Umożliwia także wskazanie docelowej grupy uczestników interpretacji wyodrębnienie produktów i programów turystycznych, które jej towarzyszą lub obejmują ją jako swój komponent. W komentarzach umieszczonych pod analizami zawarto ocenę autora odnoszącą się do oryginalności (względnie wzorcowego charakteru) podejmowanych działań interpretacyjnych i efektywności zarządzania nimi z punktu widzenia organizacji i realizacji produktów i programów turystyki kulturowej. Ogólne wnioski wynikające z porównawczej analizy zamieszczono na końcu tej części opracowania.

Studium przypadku nr 1   Muzeum Wolnego Derry (Free Derry Museum)
Miejsce / kraj: Bogside (Derry), hrabstwo Londonderry, Irlandia Północna (Zjednoczone Królestwo)
Opis i założenia przedsięwzięcia. Misją Muzeum Wolnego Derry jest opowiadanie o lokalnej irlandzkiej i katolickiej społeczności, składającej się w większości z przedstawicieli klasy robotniczej. Była ona przez dziesięciolecia poddana uciskowi i dyskryminacji. Opierała się im różnymi sposobami, w tym nieoficjalną deklaracją obszaru „Wolnego Derry” (1969), a następnie radykalnie zaprotestowała 30 stycznia 1972 r., co zakończyło się masakrą opisywaną jako „krwawa niedziela w Bogside”, a ostatecznie zbrojnym zajęciem terytorium przez brytyjską armię w kilka miesięcy później. Narracja interpretacyjna jest prowadzona z perspektywy uczestników i ofiar wydarzeń. Opowiada o tym, jak ludność Derry, pod przywództwem krewnych ofiar przezwyciężała niesprawiedliwość i pisała nowy rozdział w historii praw obywatelskich, który stał się źródłem międzynarodowej inspiracji. Muzeum umieszczone w sercu obszaru wydarzeń, gdzie zginęło kilka ofiar. Działa ono w formule muzeum narracyjnego, a jego „opowieść” jest uznawana za integralną część dziedzictwa praw obywatelskich i irlandzkiego radykalizmu. Wpisywanie fenomenu Wolnego Derry w szerszy kontekst globalny odbywa się m.in. przez porównania z ruchem praw obywatelskich w USA i innymi masakrami, m.in.

w Wounded Knee, Sharpeville i Fallujah. Treści interpretacji zwracają też uwagę uczestników na fakt, że walka o prawa człowieka i prawa obywatelskie jest wciąż aktualnym wyzwaniem. Lokalna koncepcja interpretacji zasadza się na eksploatacji przestrzeni publicznej, w której idee wolności, oporu przeciw uciskowi i działania na ich rzecz można przekazać i poznawać zarówno w kontekście historycznym, jak i współczesnym.	
Docelowa grupa turystów. Głównymi adresatami oferty są uczniowie i studenci z Irlandii i Irlandii Północnej, zorganizowane grupy turystów z tych krajów, członkowie organizacji zaangażowanych w walkę o prawa człowieka z całego świata oraz grupy studyjne i indywidualni turyści zainteresowani historią narodu i państwa irlandzkiego.	
Oferta interpretacyjna. Składają się na nią: spójna narracja głównej wystawy, dwa zwiedzania tematyczne (Free Derry Tours, Bogside History Tours) w przestrzeni miejskiej wychodzące z siedziby muzeum, oprowadzanie z perspektywy (prowadzone przez synów i córki ofiar masakry), dwa inne zwiedzania historyczne miasta, wizyty studyjne (z 2-dniowym programem), współorganizowane przez muzeum kampanie publiczne popularyzujące wydarzenia w innych miejscowościach (Dublin, Londyn, Belfast i Londonderry), event rocznicowy w dniu 30 stycznia z własnym programem, organizowane spotkania ze świadkami historii.	
Zarządca	Museum of Free Derry. Zostało otwarte w 2007 r. z inicjatywy Bloody Sunday Trust (lokalna organizacja pozarządowa zrzeszająca członków rodzin ofiar i aktywistów wspierająca walkę o prawa ludzkie i porozumienie w konfliktach).
Uczestnicy przedsięwzięcia	Samorząd miejski, samorząd hrabstwa, Ministerstwo Spraw Socjalnych Rep. Irlandii (przebudowa i finansowanie działalności muzeum), Tourism Northern Ireland (organizacja wycieczek), zarząd Bloody Sunday Trust (współorganizator oznaczenia przestrzeni, eventu rocznicowego i kampanii publicznych), Pat Finucane Centre for Human Rights (współorganizator kampanii publicznych), personel muzeum, zewnętrzni interpretatorzy.
Działania zarządcze poza interpretacją (usługi, produkty)	Muzeum nie prowadzi organizacji produktów turystycznych, ograniczając się do rezerwacji działań interpretacyjnych. Niektóre propozycje (zorganizowanie tematycznego pobytu z wykorzystaniem oferty wewnątrz i jednego z oprowadzeń) można zakwalifikować jako jednoźródłowe pakiety tematyczne bez usług recepcji.
Uczestnicy zaangażowani w program i komponenty interpretacji	Twórcy koncepcji muzeum, świadkowie historii, twórcy autorskich programów oprowadzeń, interpretatorzy obiektowi w muzeum i pozostały personel, lokalni przewodnicy zewnętrzni (w przestrzeni miasta), lokalni mieszkańcy zaproszeni do współtworzenia kolekcji i narracji wystawy, wolontariusze zaangażowani w kampanie publiczne.
Działania zarządcze podejmowane na rzecz interpretacji	Zebranie artefaktów i dokumentacji od lokalnej społeczności, zainicjowanie i koordynowanie akcji opowiadania wydarzeń z własnej perspektywy i dyskusji publicznych oraz dokumentacja tych relacji, stworzenie spójnej narracji z perspektywy świadków i ofiar, opracowanie i stworzenie wystawy narracyjnej, konsultacja w opracowaniu i współpraca w rozmieszczeniu tablic i znaków interpretacyjnych w przestrzeni publicznej, zorganizowanie i dystrybucja usług oprowadzania przez współpracujących przewodników lokalnych, udostępnienie pomieszczeń i urządzeń do własnych działań interpretacyjnych dla grup zorganizowanych, wspieranie publicznych kampanii ukierunkowanych na przedstawienie prawdy o konflikcie irlandzkim (takich jak „In Their Footsteps” – „Ich śladami” czy „Set the Truth Free” – „Uwolnić Prawdę”), informacja dla uczestników interpretacji i łączenie usług interpretacji w pakiety (zob. wyżej), współorganizacja eventów rocznicowych z udziałem turystów (30 stycznia i 15 czerwca).
Stosowane metody interpretacji	Stała wystawa (20 tys. artefaktów), spójna narracja wydarzeń z perspektywy osób zaangażowanych, dotkniętych represjami i krewnych ofiar, storytelling (podczas spotkań ze świadkami historii i oprowadzania z perspektywy po miejscach wydarzeń), elektroniczne archiwum dostępne dla zwiedzających, warsztaty podczas wizyt studyjnych.

Stosowane techniki i narzędzia interpretacji	Tablice interpretacyjne w muzeum i w przestrzeni publicznej, w tym powielające „oznaczenia graniczne” obszaru Wolnego Derry z lat 1969-72, dokumentacja fotograficzna wydarzeń z lat 1969-72 i ich bohaterów, kolekcja plakatów z komentarzami historycznymi, nagrania świadków historii, filmy dokumentalne.
Źródła	Lacey 1990; Free Derry 2020 www; PFC ITF 2020 www

Komentarz. Mocnymi stronami przedsięwzięcia są: włączenie wspólnoty lokalnej, w tym świadków historii w przygotowanie ekspozycji i narracji oraz zaangażowanie tych ostatnich w jej realizację, a także silne powiązanie obiektu centralnego z przestrzenią publiczną w ramach kombinowanych propozycji interpretacji i zwiedzania. Natomiast z punktu widzenia organizacji turystyki słabością oferty jest brak własnego pakietu turystycznego z usługami recepcji i brak współpracy z lokalnymi usługodawcami z tego sektora.

Studium przypadku nr 2 Ekomuzeum miejskie w Seixal (Ecomuseu Municipal do Seixal)	
Obszar / kraj: Seixal, dystrykt Setubal, Portugalia	
Opis i założenia przedsięwzięcia. Ekomuzeum, funkcjonujące na obszarze miasteczka w ujściu rzeki Tag do Atlantyku i jego bezpośredniego otoczenia, rozpoczęło swoją działalność w roku 1982. Typy jego zasobów i jednocześnie dominującą tematykę interpretacji dziedzictwa wyznaczają dominujące tradycyjne zajęcia mieszkańców miejscowości, którymi były rzeczny i przybrzeżny transport oraz rybactwo, wykorzystujące małe stateczki żaglowe, a także szkutnictwo, czyli budowa tychże na jego potrzeby z użyciem drzewa korkowego. Szkutnictwo było w Seixal rozwinięte na skalę przemysłową (38 zakładów, w tym kilka dużych z setkami pracowników), produkując na eksport i zatrudniając poważną część dorosłej ludności. Nagły upadek tej branży w latach 70. i 80. XX w., spowodowany użyciem materiałów sztucznych, był jedną z przyczyn założenia ekomuzeum, na potrzeby którego wykupiono kilka zamykanych zakładów. Miało ono pomóc utrzymać tradycje zawodu i zapewnić pracę choćby nielicznym jego przedstawicielom. Założeniem koncepcji interpretacyjnej jest przedstawienie i doświadczenie przez uczestników lokalnego dziedzictwa, przy koncentracji na kluczowych działaniach gospodarczych dających utrzymanie ludności oraz wsparcie promocji tradycyjnego szkutnictwa i jego produktów. Wszystkie zasoby materialne, skoncentrowane w mieście i na terenie jurysdykcji samorządu (odpowiadającym polskiej gminie) są eksploatowane in situ i z udziałem gospodarzy/właścicieli oraz możliwie największym zaangażowaniem lokalnej społeczności, co odpowiada koncepcji ekomuzeów. Grupa gospodarzy zasobów tworzy jednocześnie rdzeń personelu interpretacji jako mistrzowie warsztatów, interpretatorzy własnych zbiorów i narratorzy podczas rejsów.	
Docelowa grupa turystów. Głównymi adresatami obok młodszego pokolenia mieszkańców (zapoznanie z tradycjami, podtrzymanie umiejętności) są turyści z Portugalii, w tym zwłaszcza uczniowie szkół ponadpodstawowych (tu formuła oferty odpowiada polskim „zielonym szkołom”), turyści zainteresowani żeglarstwem i dziedzictwem morskim (w tym szkutnictwem), uczestnicy eventów dziedzictwa kulturowego.	
Oferta interpretacyjna. Ekomuzeum oferuje: zwiedzanie wystawy głównej w dawnej stoczni Arrantela (wyodrębnione ekspozycje tematyczne i dotyczące historii miejsca), zwiedzanie miasteczka i wystaw tematycznych w niektórych zabytkach (m.in. relikty domu z epoki rzymskiej, młyn, kościół, klasztor, warsztat typograficzny, fabryka prochu, cementarż) - w sumie 8 miejsc, udział w tradycyjnych (odtwórczych) warsztatach szkutniczych i modelarskich, rejsy interpretacyjne zabytkowymi żaglowcami (rekreacja powiązana z narracją na temat zawodu), cykliczny event kulturalny bazujący na tradycjach miejsca, wystawy czasowe.	
Zarządca	Ecomuseu Municipal do Seixal (EMS), samorządowa instytucja kultury
Uczestnicy przedsięwzięcia	Samorząd lokalny (Seixal Municipal Council), archiwum miejskie, właściciele i gospodarze zabytków, eksperci muzeologii jako konsultanci, wykonawcy rejsów, interpretatorzy wszystkich grup (zob. niżej), przedstawiciele zawodów i mieszkańcy jako dostarcyciele surowego materiału do interpretacji oraz artefaktów do kolekcji.

Działania zarządcze poza interpretacją (usługi, produkty)	Systematyczne pozyskiwanie i zabezpieczanie artefaktów, konserwacja artefaktów in situ i przystosowanie pomieszczeń do ekspozycji i działań interpretacji, restauracja tradycyjnych żaglowców i ich przystosowanie dla celów rekreacyjnych, inicjowanie i koordynacja projektów badawczych, trening załóg statków dla obsługi turystyki, zarządzanie ofertą rekreacyjną (organizacja rejsów dla turystów), utrzymywanie relacji ze stowarzyszeniami ochrony dziedzictwa (głównie morskiego) i organizacjami zainteresowanymi turystyką dziedzictwa, sprzedaż pamiątek (m.in. modeli- miniatur statków), marketing oferty turystycznej ekomuzeum, informacja o innych lokalnych usługach turystycznych w jego obiektach.
Uczestnicy zaangażowani w program i komponenty interpretacji	Twórcy koncepcji i programów oraz autorzy tekstów pisanych, technicy sztuknictwa i typografii (oprowadzanie po warsztatach i prowadzenie warsztatów odtwórczych), załogi łodzi (realizacja rejsów i komentarze interpretacyjne podczas ich trwania), lokalni przewodnicy (oprowadzanie po obiektach ekomuzeum w miasteczku), interpretatorzy obiektowi na głównej wystawie (pracownicy ekomuzeum), gospodarze pozostałych miejsc doświadczeń (m.in. zabytkowego młyna, kościoła miejskiego).
Działania zarządcze podejmowane na rzecz interpretacji	Gromadzenie świadectw od sztukników, żeglarzy i mieszkańców (pisane wspomnienia, nagrania), opracowywanie wystawy głównej i w obiektach, opracowanie i dystrybucja publikacji popularyzacyjnych, szkolenia personelu interpretacji, opracowanie wraz z technikami scenariuszy warsztatów, marketing i dystrybucja oferty interpretacji.
Stosowane metody interpretacji	Zwiedzanie głównej ekspozycji, warsztaty sztuknicze, modelarskie (statki) i typograficzne, interaktywne warsztaty interpretacji sztuki (przedstawienia statków, sztukników i pracy żeglarzy), oprowadzanie przez przewodników po mieście i zabytkach z własnymi wystawami tematycznymi i trasami zwiedzania, rejsy interpretacyjne (połączenie storytellingu i systematycznego komentarza przewodnickiego dot. technik nawigacyjnych oraz krajobrazów naturalnych i kulturowych).
Stosowane techniki i narzędzia interpretacji	Tablice interpretacyjne (składające się na spójne narracje chronologiczne i tematyczne), opisy eksponatów na wystawie głównej, nagrania wideo i audio (wspomnienia i świadectwa), nagrania dźwiękowe (związane z technologiami sztuknictwa), schematy i pokazy ciągów technologicznych techniczne, pokaz działania urządzeń i narzędzi, filmy dokumentalne (tematyka krajobrazowa i technologia).
Źródła	Afonso 2010; Curtinhal & Afonso 2012; Seixal 2020 www

Komentarz. W programach Ekomuzeum Seixal udało się zrównoważyć interpretację materialnych świadectw dziedzictwa (warsztaty sztuknicze, statki, zabytki miasteczka) i jego niematerialnych wymiarów (techniczna wiedza i umiejętności, narracje morskie, miejscowe tradycje). Ponadto dużym atutem jest powiązanie tradycyjnej aktywności lokalnych interesariuszy dziedzictwa z przynoszącą dochód ofertą turystyczną w ramach własnych produktów. Jako ich mankament z punktu widzenia zarządzania ofertą turystyczną należy wskazać brak bezpośredniego włączenia do tych ofert miejscowych usług recepcji, a ograniczenie się tylko do informacji o nich.

Studium przypadku nr 3	
Trasa „Historie z głębi ziemi” - tematyczna trasa archeologiczna Szlaku Piastowskiego	
Obszar: Szlak Piastowski: część woj. wielkopolskiego i kujawsko-pomorskiego	
Opis i założenia/ciele przedsięwzięcia. Trasa tematyczna jest wyodrębniona w ramach większego systemu (tu: szlak dziedzictwa kulturowego). Obejmuje ona część jego obiektów (12 z 47) w 7 miejscowościach. Jej celem jest inspirowanie osób, które już odwiedziły Szlak Piastowski do ponownej wizyty z pogłębionym programem interpretacji, ich konfrontacja z tymi wymiarami piastowskiego dziedzictwa, które stały się czytelne i dostępne dzięki archeologii, zainteresowanie	

większej grupy turystów archeologią jako formą odkrywania dziedzictwa, zapoznanie z nią jako ważnym, a czasem jedynym sposobem odkrywania i identyfikowania historii. Poza interpretacją trasa oferuje gotowe ramy wyprawy kulturowej w postaci serii pakietów lokalnych oraz programów wycieczek dla grup. Część z nich ma być oferowana w powiązaniu z eventami archeologicznymi na szlaku jako poszerzenie ich programu (przed lub po imprezie) dla uczestników.	
Docelowa grupa turystów. Głównymi adresatami oferty trasy są: 1) zorganizowane grupy osób zainteresowanych dziedzictwem i przeszłością (w tym ich chronieniem i popularyzacją), odbywające kilkudniowe wycieczki po Szlaku, m.in. przyjaciele muzeów i zbiorów, członkowie grup ożywiania historii, opiekunowie dziedzictwa, dorośli uczestniczący w nieformalnej edukacji (jak uniwersytety III wieku, miejskie akademie społeczne itd.), 2) pojedyncze osoby i grupy prywatne zainteresowane archeologią średniowiecznej Polski i dawniejszych epok, w tym zaangażowane w dokumentację i ochronę dziedzictwa, 3) grupy studentów (historii, archeologii, kulturoznawstwa, historii sztuki) odbywające wycieczki studyjne i seminaryjne.	
Oferta interpretacyjna. Trasa oferuje: 1) spójną narrację na temat ważnych odkryć archeologicznych dotyczących początków państwa polskiego, 2) okazję do wielowymiarowej i ożywionej konfrontacji z codzienną pracą archeologów, 3) szansę poznania stosowanych przez nich metod, stojących przed nimi wyzwań, największych sukcesów i znaczenia ich pracy dla wiedzy o przeszłości, 4) przystępny i angażujący uczestników sposób zapoznania się z głównymi aspektami życia ludzi z dalekiej przeszłości i we wczesnym średniowieczu realizowany w miejscach najważniejszych odkryć, 5) okazję do wyrobienia umiejętności „czytania” krajobrazu i eksploracji jego elementów jako śladów przeszłości, obchodzenia się ze znaleziskami i opracowywania kolekcji.	
Zarządcy trasy	Klaster Turystyczny Szlak Piastowski w Wielkopolsce i Lokalna Organizacja Turystyczna Pałuki (koordynatorzy szlaku w obu województwach).
Uczestnicy przedsięwzięcia	1) Obydwaj koordynatorzy Szlaku, 2) zarządcy-gospodarze zaangażowanych obiektów Szlaku: Muzeum Archeologicznego i Rezerwatu Arch. w Biskupinie, Archikatedry i Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (stała wystawa muzealna i wystawa plenerowa na Ostrowie Lednickim), Rezerwatu Arch. Genius Loci, Muzeum Archeologicznego i Archikatedry w Poznaniu, Rezerwatów Arch. w Gieczu, Grzybowie i Kaliszu, 3) lokalne samorządy współfinansujące niektóre elementy i instrumenty interpretacji (m.in. tablice, materiał do wypraw eksploracyjnych) i szkolenia, 4) autorzy całościowego i obiektowych programów interpretacji, 5) wykonawcy interpretacji w obiektach, 6) gestorzy lokalnych usług noclegu, gastronomii, rekreacji kulturalnej i aktywnej, 7) zewnętrzni organizatorzy wycieczek po trasie, realizujący programy dla swoich klientów, 8) obie regionalne organizacje turystyczne (promocja trasy i jej składowych produktów turystycznych), gospodarze eventów archeologicznych w obiektach (trzy).
Działania zarządcze poza interpretacją (usługi, produkty)	Stworzenie koncepcji trasy (zlecone ekspertowi), zaproszenie i zebranie uczestników przedsięwzięcia, konsultacja projektu trasy i lokalnych produktów, zainicjowanie pakietów lokalnych trasy, szkolenia dla uczestników pakietów, promocja trasy i dystrybucja pakietów dla turystów, rozliczanie finansowe pakietów, organizacja lub zlecenie wycieczek grupowych po trasie, stworzenie i dystrybucja odrębnej aplikacji tematycznej dla trasy, zapewnienie komunikacji między uczestnikami i aktualizacji oferty na każdy sezon, opracowanie i dystrybucja kalendarza trasy na każdy sezon.
Uczestnicy zaangażowani w program i komponenty interpretacji	Ekspertcy wykonujący koncepcję trasy i spójny program interpretacji, zarządcy obiektów na trasie i osoby opracowujące programy interpretacyjne dla obiektów, autorzy i opiekunowie wystaw, autorzy programów cząstkowych (filmów, scenariuszy wypraw eksploracyjnych i warsztatów itd.), autorzy przewodnika po trasie, stacjonarni wykonawcy interpretacji: pracownicy merytoryczni obiektów, przewodnicy obiektowi, wykonawcy pokazów, zewnętrzni animatorzy warsztatów tematycznych, przewodnicy po szlaku prowadzący wycieczki w ramach trasy.
Działania zarządcze	Stworzenie całościowej koncepcji interpretacji i spójnej narracji w ramach trasy (zlecone ekspertowi), koordynacja procesu podziału treści i wątków interpretacji

podejmowane na rzecz interpretacji	między miejsca i uczestników, wspieranie uczestników w opracowaniu obiektowych planów interpretacji, przeprowadzenie szkoleń dla wykonawców interpretacji (przewodników wcieleniowych i animatorów warsztatów), opracowanie podręcznika trasy (w tym interpretacji), opracowanie i wydanie przewodnika dla turystów po trasie, dystrybucja poszczególnych komponentów interpretacji jako elementów wycieczek i pakietów trasy.
Stosowane metody interpretacji	Metoda storytellingu w zwiedzaniach z udziałem stylizowanych przewodników kontynuujących spójną narrację trasy w kolejnych miejscach, opowiadanie digitalne (jako storytelling w formacie filmowym), metoda warsztatu: warsztat partycypacyjny o pracy archeologa (poszukiwanie, konserwacja i opracowywanie znalezisk), warsztat archeologii eksperymentalnej (m.in. wytwarzanie narzędzi), ekspozycja tematyczna i prezentacja z własnym programem interpretacji (m.in. system opisów i ścieżka narracyjna), prelekcja (dla grup), eksploracyjna wyprawa terenowa: sterowana z udziałem eksperta lub autonomiczna z materiałem wspomagającym, gra edukacyjna (terenowa), samodzielna lektura uczestnika (przewodnik tematyczny po trasie).
Stosowane techniki i narzędzia interpretacji	Oprowadzanie przez przewodnika-narratora (wcielonego w postać polskiego archeologa związanego z odkryciami ważnymi dla Szlaku Piastowskiego) z narracją w 1. osobie, filmy dokumentalne na temat relikwów i odkryć, plansze interpretacyjne (w tym rzuty obiektów), multimedialne prezentacje w obiektach, dynamiczne (multimedialne) wizualizacje obiektów, audioprzewodnik na wystawach, pokaz, kierowane grupowe działania wytwórcze (przedmioty, elementy stroju, narzędzia, naczynia, potrawy), opisy eksponatów, konsultacja w eksploracji sterowanej (obecny ekspert), materiał interpretacyjny do eksploracji autonomicznej (scenariusze i karty gry terenowej, mapy interpretacyjne z opisami, kwestionariusze inwentaryzacyjne artefaktów i miejsc), działania interaktywne w zwiedzaniu ekspozycji, podręcznik trasy dla uczestników przedsięwzięcia, książkowy przewodnik po trasie dla turystów, tematyczna aplikacja trasy (elementy interpretacji i usług), sylabus pojęć archeologicznych.
Źródła	<i>Koncepcja i strategia...</i> 2020, s. 42; Mikos v. Rohrscheidt 2020 (<i>Rekomendacje...</i>), s. 27-38

Komentarz. Funkcjonowanie dwóch komórek zarządczych szlaku i samej trasy utrudnia procesy decyzyjne i potencjalnie rozmywa odpowiedzialność za tworzenie szczegółowych programów, koordynowanie pracy ich uczestników i funkcjonowanie, w tym dystrybucję całej trasy jako produktu. Stan ten nieco poprawia aktywność innego stałego podmiotu Szlaku: Rady Naukowo-Programowej, która może wykonywać merytoryczną ocenę programów interpretacyjnych i rekomendować je do korekty lub realizacji. Mocną stroną koncepcji tras jest uwzględnienie pakietów turystycznych: grupowych (oferowanych współpracującym touroperatorom) i indywidualnych (proponowanych bezpośrednio turystom). Przejęcie promocji i wsparcie w przygotowaniu materiałów przez regionalne organizacje turystyczne redukuje koszty własne oraz otwiera nowe kanały dotarcia do rynków emisyjnych i grup docelowych, a współfinansowanie urzędów i programów przez samorządy lokalne umożliwia udział w trasie i pozyskanie turystów przez uboższe instytucje kultury.

Studium przypadku nr 4	
Miejsce pamięci Terezin (Pamatnik Terezin /Terezin Memorial)	
Miejsce / kraj: Terezin, powiat Litomerice, Republika Czeska	
Opis i założenia przedsięwzięcia. Podczas hitlerowskiej okupacji jej Mała Twierdza dawnego austriackiego miasta-fortecznego Theresienstadt była więzieniem gestapo, a reszta jego zamkniętej przestrzeni funkcjonowała jako żydowskie getto i stacja tranzytowa do obozów śmierci. Aktualnie zabytkowy kompleks ma status państwowej instytucji pamięci. Zadania organizacji zarządczej to: upamiętnienie ofiar nazistowskich prześladowań politycznych i rasowych, opieka nad miejscem	

pamięci i jego dziedzictwem, organizacja badań naukowych i działania edukacyjne, w tym interpretacja dla turystów, którzy stanowią przysięgającą większość odwiedzających. Opracowanie nowej koncepcji edukacji i interpretacji nastąpiło w 1993r. kiedy w wyniku badań okazało się, że średnie pokolenie obywateli i czeska młodzież prawie nie posiada wiedzy o Holokauście XX wieku, a w programach edukacyjnych szkół prawie nie ma treści go dotyczących. W zamyśle jej autorów Terezin miał stać się centralnym miejscem edukacji o Holokauście, przekazywanej in situ oraz podmiotem opracowującym i dystrybuującym informacje i materiały do nauki dla szkół. Centralne założenia koncepcji to wyjaśnienie młodym ludziom błędnych przesłanek, zła i tragicznych skutków rasizmu oraz przekazanie im znaczenia tolerancji, godności ludzkiej i równości rasowej w relacjach międzyludzkich. W 2018r. Terezin odwiedziło niemal 297 tys. osób, z tego aż 223 tys. spoza Czech.	
Docelowa grupa turystów. Od utworzenia Departamentu Edukacji w 1993r. głównymi adresatami oferty byli uczniowie czeskich szkół podstawowych i ponadpodstawowych, nauczyciele historii i studenci oraz dorośli obywatele i turyści zagraniczni zainteresowani historią i dziedzictwem II wojny światowej oraz hitlerowskiej polityki rasowej i projektu zagłady Żydów. Aktualnie większość odwiedzających stanowią dorośli i grupy zorganizowane spoza Republiki Czeskiej.	
Oferta interpretacyjna. Eksploatowane zasoby materialne (prócz krematorium obozu pracy w Litomericach) są skoncentrowane w całości na terenie dawnego miasta fortecznego i bezpośredniego otoczenia (przedpola wałów) oraz znajdują się pod jednolitym zarządkiem. Zarządca oferuje: zwiedzanie samodzielne i w grupach (w 7 językach, zgodnie z przebiegiem jednej z 3 tras lub na podstawie ustaleń), odrębne zwiedzanie miasta fortecznego i wszystkich wystaw stałych (17), seminaria dla grup (studenci, nauczyciele, grupy studyjne) trwające 1 dzień (117 w 2018r.) lub 2 albo 3 dni (45), lekcje dla uczniów. Organizowane są wystawy czasowe trwające od 10 do 30 dni połączone z 1-2 dniowymi eventami otwarcia (od 8 do 11 rocznie w ostatnich 3 latach). Projekcje filmów odbywają się w 2 salach kinowych (z wprowadzeniem lub/i dyskusją), działa archiwum elektroniczne z dokumentacją osób osadzonych i transportów do miejsc zagłady. Wyróżnikiem miejsca jest system stypendiów dla zewnętrznych badaczy i edukatorów, pokrywających koszty pobytu.	
Zarządca	Pamatnik Terezin (państwowa instytucja pamięci). Działaniami interpretacji i całym obszarem edukacji zarządza odrębna komórka organizacji, Departament Edukacji, akredytowany przy Czeskim Ministerstwie Edukacji.
Uczestnicy przedsięwzięcia	W ramach organizacji zarządczej Departamenty: Edukacji, Relacji Zewnętrznych i Marketingu, Wystaw, Dokumentacji, Badań Historycznych, Usług Recepcji i Cateringu, Centrum Spotkań (podlega tej samej instytucji). Zewnętrzni: Ministerstwo Edukacji (sponsor badań, materiałów edukacyjnych i stypendiów), Archiwum Narodowe w Pradze i Archiwum Regionalne w Litomericach, Instytut Yad Vashem, Centrum Kulturalne Muzeum Żydowskiego w Pradze, Muzeum Kultury Romskiej w Brnie i inni (badania i współpraca merytoryczna), stowarzyszenie czeskich touroperatorów i Czesko-Niemieckie Centrum Koordynacji Wymiany Młodzieży (organizacja wycieczek), federacja przewodników turystycznych (szkolenia i pobyty przewodników).
Działania zarządcze poza interpretacją (usługi, produkty)	Noclegi (44 miejsc w ramach pakietów własnych) i współpraca z oferentami w mieście fortecznym i otoczeniu (pośredniczenie, bez wspólnych pakietów), gastronomia (catering) dla grup pobytowych, wynajem przestrzeni do działań edukacyjnych dla zewnętrznych operatorów. Dystrybucja książek i materiałów edukacyjnych (własny sklep i sprzedaż online), przygotowywanie tematycznych programów pobytu dla zewnętrznych zleceniodawców, udział w targach turystycznych.
Uczestnicy zaangażowani w program i komponenty interpretacji	Twórcy wystaw stałych i czasowych oraz programów interpretacji, autorzy materiałów edukacyjnych (pracownicy i zewnętrzni eksperci), świadkowie historii (sporadycznie, głównie podczas eventów), pracownicy-edukatorzy prowadzący seminaria i lekcje, konsultanci współpracujący z badaczami i grupami studyjnymi, przewodnicy obiektowi, wolontariusze z Czech, Niemiec i Austrii współpracujący przy organizacji seminariów.
Działania zarządcze	Stworzenie przestrzennej koncepcji interpretacji kompleksu w formule tras zwiedzania, opracowanie narracji wystaw stałych, przygotowywanie

podejmowane na rzecz interpretacji	samodzielnie i we współpracy z zewnętrznymi kuratorami wystaw czasowych, opracowanie programów pobytowych (seminaria), prowadzenie szkoleń nauczycieli jako edukatorów zewnętrznych, system wspierania badań na miejscu dla nauczycieli, edukatorów i studentów oraz grup studyjnych (wykonują konsultanci). Prowadzenie witryny www i trzech kont w mediach społecznościowych, wydawanie katalogów wystaw, opracowanie i wydanie przewodnika dla turystów (w 6 językach), dystrybucja materiałów edukacyjnych i interpretacyjnych w j. czeskim i angielskim, organizacja wydarzeń rocznicowych, merytoryczny zarząd dwóch zewnętrznych wystaw stałych (Oświęcim i Ravensbrück) i 3-4 zewnętrznych wystaw czasowych rocznie, doroczna ewaluacja interpretatorów, w tym przewodników.
Stosowane metody interpretacji	Program koncentruje się na treściach związanych z Terezinem, zwłaszcza tragicznym okresie historii miejsca (l. 1939–45). Jego podstawą jest zwiedzanie z przewodnikiem lub samodzielnie (z audioprzewodnikiem) terenu byłego getta, więzienia Gestapo w Małej Twierdzy i stałych wystaw. Uzupełniają go seminaria dla grup oraz spotkania i dyskusje z ocalałymi z Holokaustu. Poziom działań interpretacyjnych i ich skład dostosowuje się do wieku uczestników, ram programów edukacyjnych i potrzeb prowadzących nauczyciel (jeśli są to uczniowie lub studenci) oraz do długości pobytu (w wypadku grup zorganizowanych i turystów indywidualnych).
Stosowane techniki i narzędzia interpretacji	Tablice interpretacyjne na terenie twierdzy, komentarze interpretacyjne przewodników, opisy pomieszczeń we wnętrzach i eksponatów na wystawie, filmy dokumentalne (6) trwające od 10 do 30 minut, nagrania świadków historii, nagrania muzyczne (m.in. na wystawie Muzyka w Terezinie), książki (opracowania naukowe, przewodniki, literatura wspomnieniowa (głównie w językach czeskim, angielskim i niemieckim).
Źródła	Terezin 2020 www; Terezin Memorial Annual Raport 2018; UNESCO 2018, s. 45-46; wizja lokalna (06.05.2019 r.)

Komentarz. Zasoby Miejsca Pamięci są dobrze zorganizowane i zarządzane, programy edukacji i interpretacji profesjonalnie opracowane, a ich wykonawcy solidnie przygotowani do swoich działań. Jednak problemem zarządzania w kontekście turystyki dziedzictwa jest odejście od pierwotnego założenia marketingu: mechanizmy rynku turystycznego i słabe relacje z autonomicznie zarządzanymi krajowymi szkołami doprowadziły do niekontrolowanej zmiany grupy odwiedzających i uczestników interpretacji. Aktualnie niemal 80% z nich to turyści zagraniczni, głównie osoby dorosłe. Odsetek pierwotnej grupy docelowej (krajowych uczniów, studentów i edukatorów) to tylko ok. 13% w ogólnej liczbie odwiedzających.

Studium przypadku nr 5 Brama Poznania – centrum interpretacji dziedzictwa	
Miejsce: Poznań, Polska	
Opis i założenia przedsięwzięcia. Brama Poznania, zlokalizowana w sąsiedztwie Ostrowa Tumskiego i otwarta w 2014r. to pierwsze duże centrum interpretacji dziedzictwa w Polsce (kilkudziesięcioosobowy personel i kompleks budowli służący tylko temu celowi). Celem instytucji jest przygotowanie korzystających z niej do świadomego zwiedzania Ostrowa Tumskiego - miejsca związanego z początkami miasta i państwa polskiego oraz zachęta do wizyty w jego historycznej przestrzeni. Dostarczając im narzędzia interpretacji podczas obcowania z realnymi świadectwami dziedzictwa Centrum umożliwia im udział w jego pełnowartościowym doświadczeniu. Obok ekspozycji głównej regularnie prezentowane są wystawy czasowe dotyczące wybranych zagadnień związanych z historią Poznania i ze współczesnym oddziaływaniem dziedzictwa.	
Docelowa grupa turystów. Krajowi turyści indywidualni i grupowi, dzieci i młodzież szkolna, rodziny z dziećmi, osoby niepełnosprawne, seniorzy i seniorki, obcokrajowcy: indywidualnie i w grupach. Adresatami oferty specjalnej (edukacja o dziedzictwie) są: nauczyciele, przewodnicy,	

muzealnicy, pracownicy instytucji kultury, środowisko naukowe. Ponadto BP na dużą skalę realizuje interpretację dziedzictwa z udziałem lokalnych odwiedzających.	
Oferta interpretacyjna. Składają się na nią dwuczęściowa ekspozycja stała w budynku głównym i na obszarze Ostrowa Tumskiego, gotowe wirtualne trasy zwiedzania tych ekspozycji i Ostrowa Tumskiego (głównie Katedry Poznańskiej), audioprzewodnik do zwiedzania indywidualnego (8 wersji językowych, warianty dla dorosłych i rodzin z dziećmi w formule eksploracyjnej gry terenowej), scenariusze oprowadzania z przewodnikiem, grupowe zajęcia edukacyjne, w tym dla dzieci i uczniów szkół wszystkich poziomów (około 80 scenariuszy), specjalne oprowadzania tematyczne po ekspozycji, wystawy czasowe (3-5 w ciągu roku), wydarzenia edukacyjne adresowane do różnych grup odbiorców (rodziny z dziećmi, szkoły i przedszkola, seniorzy, nauczyciele (m.in. Małe Psoty, Eksperymentownia, Magiczny Dywan, Senior-Turysta, Pokój nauczycielski), wydarzenia kulturalne (Pograjki, Wielka Majówka, Urodziny Bramy Poznania, Rzeka Żywa), cykliczne eventy tematyczne (jednodniowe), konferencje naukowe i popularno-naukowe. Stale działa sklep z literaturą, materiałami i gramami edukacyjnymi, do dyspozycji są sale warsztatowe, sala projekcyjna i konferencyjna.	
Zarządca	Centrum Turystyki Kulturowej TRAKT - instytucja kultury miasta Poznania
Uczestnicy przedsięwzięcia	Urząd Miasta Poznania (Wydziały Rozwoju i Biuro Koordynacji Projektów), ekspercki Zespół Historyczny (merytoryczne ciało doradcze), Ad Artis (projekt architektoniczny), Tempora (projekt ekspozycji), pracownicy merytoryczni BP (edukatorzy).
Działania zarządcze poza interpretacją (usługi, produkty)	Projekty socjologiczno-społeczne (np. „Fest Fyrtel” 2017-2019), wydawanie publikacji (w tym przewodników i folderów) dotyczących dziedzictwa Poznania oraz interpretacji i popularyzacji dziedzictwa (m.in. pierwszego polskiego tłumaczenia dzieła F. Tildena „Interpretacja dziedzictwa” (2019), prowadzenie Archiwum Społecznego Śródk. Usługa gastronomiczna dla gości (bar kawowy i przekąskowy), udostępnianie pomieszczeń dla działań edukacyjnych, zarządzanie kombinowanym biletem do BP i zabytków Ostrowa Tumskiego, informacja dla turystów o ofercie BP i Ostrowie Tumskim. Ponadto zarządzanie interpretacją na terenie miasta: Traktem Królewsko-Cesarskim (główną trasą turystyczną w historycznym centrum) i Poznańskim Szlakiem Legend dla Dzieci.
Uczestnicy zaangażowani w program i komponenty interpretacji	Pracownicy CTK TRAKT (Zespoły ds. Edukacji, Turystyki, Ekspozycji, Wydarzeń, Rozwoju, Promocji, Biuro Obsługi Klienta), Rada Programowa BP, konsultanci, eksperci (twórcy wystaw czasowych), specjaliści (prelekcje, wykłady, seminaria, szkolenia), współpracujący edukatorzy i nauczyciele (zajęcia edukacyjne), przewodnicy, animatorzy, przedstawiciele społeczności lokalnej i aktywiści (wycieczki i eventy), organizacje pozarządowe, instytucje miejskie, artyści, przedsiębiorcy (wydarzenia).
Działania zarządcze podejmowane na rzecz interpretacji	Opracowanie scenariusza ekspozycji głównej, opracowanie scenariuszy oprowadzania tematycznego po ekspozycji, wykonanie nagrań do audioprzewodników (po ekspozycji głównej i po Ostrowie Tumskim) w 8 językach, opracowanie programów wycieczek z przewodnikiem po Ostrowie Tumskim, cyklicznych eventów turystycznych, scenariuszy stacjonarnych zajęć edukacyjnych, koncepcji wystaw czasowych. Organizacja konferencji, seminariów i szkoleń dla edukatorów i nauczycieli, opracowanie artykułów naukowych, współpraca z czasopismami, uczestnictwo w konferencjach naukowych dot. dziedzictwa i interpretacji, współpraca z instytucjami polskimi i europejskimi zajmującymi się interpretacją dziedzictwa, szkolenie przewodników i edukatorów.
Stosowane metody interpretacji	Ekspozycja narracyjna (standardowa metoda centrów interpretacji dziedzictwa i <i>visitors center</i>), analiza tekstu kultury, obserwacja kierowana, dyskusja kierowana, warsztaty partycypacyjne, spacer historyczny i tematyczny z przewodnikiem, zwiedzanie stylizowane, zwiedzanie zadaniowe, eksploracyjna gra terenowa, stacjonarne gry edukacyjne (w tym planszowe, kreatywne, karciane), prelekcja, wykład.

Stosowane techniki i narzędzia interpretacji	Audioprzewodnik, panele informacyjne, ekrany multimedialne, makiety, artystyczna aranżacja wnętrza, filmy, dynamiczne prezentacje multimedialne, quizy, scenariusze zajęć edukacyjnych, karty pracy, komentarze przewodnickie, plansze gier edukacyjnych, zestawy kart edukacyjnych; w spacerach tematycznych zajęciach edukacyjnych i wycieczkach – liczne narzędzia profilowane na grupę uczestników i prezentowany temat.
Źródła	BP 2020 www; <i>Grupy szkolne... 2019/2020</i> ; Herkt 2019; Kępski 2019; Małolepszy 2015; Małolepszy & Kaczmarkiewicz 2017; Konsultacja: Bartosz Małolepszy, Michał Kępski (Brama Poznania).

Komentarz. Programy interpretacji i scenariusze podejmowanych działań są dostosowane do możliwości percepcyjnych, zainteresowań i potrzeb docelowych grup uczestników. Ich atutem jest konsekwentne stosowanie prostego, komunikatywnego języka pozwalające zrozumieć główne przesłanie. Treści historyczne na ekspozycji przekazywane są za pomocą technik multimedialnych i wprowadzających interaktywność. Analizowany podmiot nie tworzy bezpośrednio własnej oferty pakietowej z usługami recepcji turystów, ograniczając się do obsługi zorganizowanych wycieczek, grup prywatnych i turystów indywidualnych na miejscu i w przestrzeni Ostrowa Tumskiego, w tym zarządzania kombinowanym biletem wstępu. Główną przyczyną tego stanu jest statutowe ograniczenie działalności organu właścicielskiego, którym jest lokalny samorząd.

Studium przypadku nr 6 Szlak kulturowy The Tubman Byway	
Obszar: hrabstwa Dorchester (MD) i New Castle (DE), ostatni punkt: Filadelfia (PA), USA	
Opis i założenia przedsięwzięcia. Szlak kulturowy The Tubman Byway przebiega blisko wschodniego wybrzeża USA przez terytoria stanów Delaware i Maryland. Koncepcja jego struktury i doświadczeń jest w całości skoncentrowana wokół jednego epizodu amerykańskiego dziedzictwa walki o wolność i równość. Była to tzw. Kolej Podziemna, tajne przedsięwzięcie grupy abolicjonistów, ułatwiający niewolnikom z Południa ucieczkę, przedostanie się do stanów północnych, formalne odzyskanie wolności i rozpoczęcie nowego życia. Bohaterką szlaku jest Afroamerykanka, Harriet Tubman (1820-1913), inicjatorka Kolei Podziemnej i jej główna „przewodniczka”, nazywana „Mojżeszem” swego ludu. Centralnym miejscem zarządzania interpretacją dziedzictwa jest Tubman Visitor Center w Cambridge (hrabstwo Dorchester, Maryland). Ponadto szlak obejmuje muzeum biograficzne HT, farmy, mosty, kościoły, cmentarze, lokalne trasy (w tym odcinki przerzutu zbiegów w ramach Kolei Podziemnej). Formą uznania znaczenia szlaku jako części amerykańskiego dziedzictwa jest wpisanie otoczenia Centrum Interpretacji przez Kongres USA w 2014r. na listę Narodowych Parków Historycznych jako NPH Harriet Tubman Underground Railroad.	
Docelowa grupa turystów. Głównymi adresatami oferty są indywidualni turyści i grupy prywatne, poruszające się samodzielnie (w tym osoby głębiej zainteresowane tematyką z różnych przyczyn, m.in. pisania pracy lub udziału w programie edukacyjnym), krajowe grupy szkolne (szkoły II i III stopnia) i studenckie obsługiwane przez partnerów-touroperatorów oraz zorganizowane grupy, zwykle rekrutujące się ze stowarzyszeń i pozarządowych organizacji edukacyjnych.	
Oferta interpretacyjna. Szlak oferuje zwiedzanie centrum interpretacji TVC w Cambridge, Muzeum Harriet Tubman, 29 innych wystaw w obiektach i plenerowych (rozproszonych), oznaczenia 45 obiektów powiązanych z funkcjonowaniem Kolei Podziemnej in situ, w mapach elektronicznych i systemach nawigacji oraz ich opisy na witrynie, przewodnik książkowy po szlaku (pdf), audioprzewodnik po szlaku z ponad 30 lokalnymi trasami (tracks), serię gotowych programów wycieczek i propozycji interpretacji dla grup i indywidualnych turystów, lokalne spaceracje z przewodnikami, pełne scenariusze edukacyjne do lekcji i warsztatów z materiałami dla studentów i uczniów do realizacji przed, podczas i po wizycie, materiały i konsultacje do własnej pracy twórczej dla edukatorów, studentów i uczniów, interaktywne stacjonarne programy zespołowej inscenizacji życia codziennego i scen z historii Kolei Podziemnej, kilka lokalnych (jednodniowych) eventów kulturowych.	

Zarządca szlaku	Harriet Tubman Underground Railroad Scenic Byway (organizacja pozarządowa).
Uczestnicy przedsięwzięcia	Harriet Tubman Underground Railroad Park (park historyczny HTUR), National Underground Railroad Network to Freedom (sieć podmiotów popularyzujących dziedzictwo Kolei Podziemnej w USA, głównie w obszarze interpretacji i edukacji), HT Organization (zarządca muzeum biograficznego w Cambridge, MD), touroperatorzy: Harriet Tubman Tours (wyspecjalizowany w wycieczkach po szlaku, oferowanych bezpośrednio lub jako gotowe pakiety dla zewnętrznych touroperatorów) Chesapeake Tours, Sawyer Tours, 3 Sons Tours (część ich oferty to wyprawy po szlaku i pakiety lokalne dla turystów), operator przewodnictwa Blackwater Adventures, centra interpretacji i inni gospodarze obiektów prowadzący ekspozycje, serie programów interpretacyjnych in situ oraz oferujące własne usługi przewodnickie w bliskiej okolicy.
Działania zarządcze poza interpretacją (usługi, produkty)	Marketing oferty turystycznej szlaku (w tym dystrybucja pakietów i wycieczek partnerów z sektora turystyki), transport (w ramach programów wycieczek), gastronomia (catering w centrach interpretacji), prowadzenie sklepów z literaturą i pamiątkami (HTUR Park Store. TVC, Muzeum HT), informacja o lokalnych usługach recepcji dla turystów podróżujących samodzielnie, gospodarze obiektów szlaku i innych lokalnych miejsc doświadczeń, zarządzanie własną (interaktywną) stroną internetową z planerem turystycznym i kontami w mediach społecznościowych, lokalne wypożyczanie sprzętu rekreacyjnego, w tym rowerów (przydatnych w samodzielnym zwiedzaniu) i kajaków.
Uczestnicy zaangażowani w program i komponenty interpretacji	Twórcy koncepcji szlaku, ekspozycji i programów interpretacyjnych, autorzy książek (m.in. przewodników), filmów i tekstów interpretacyjnych, interpretatorzy obiektowi w centrum i muzeum, pracownicy biblioteki w TVC, interpretatorzy lokalni pracujący na zlecenie, przewodnicy i piloci wycieczek tematycznych współpracujących touroperatorów.
Działania zarządcze podejmowane na rzecz interpretacji	Opracowanie koncepcji szlaku, koncepcji lokalnych tras, treści interpretacji i designu tablic dla szlaku, tras i obiektów, opracowanie i dystrybucja elektronicznego przewodnika (pdf) i audioprzewodnika po szlaku z kompletem tras lokalnych (tracks), zarządzanie realizacją programów stacjonarnych w centrum interpretacji, opracowanie i realizacja programów lokalnych wycieczek i zwiedzań, opracowanie i realizacja programów wycieczek po szlaku (partnerzy), opracowanie scenariuszy i materiałów do lekcji biograficznych i tematycznych w obiektach i podczas lokalnych wycieczek (około 20) oraz do 5 warsztatów (tzw. organizery), opracowanie kart pamiątkowych, zaopatrywanie nauczycieli i liderów grup w materiały, konsultacje ich działań interpretacyjnych na etapie przed i po zwiedzaniu szlaku, wsparcie merytoryczne (zaopatrzenie w materiały i konsultacja) osób piszących prace szkolne i akademickie o HT i Kolei Podziemnej, udostępnianie pomieszczeń i materiałów dla działań interpretacyjnych (sala projekcyjna, lekcyjna, biblioteka i filmoteka).
Stosowane metody interpretacji	Storytelling (narracja ekspozycji głównej TVC), oprowadzanie z przewodnikiem (spacery interpretacyjne w obiektach i otoczeniu, oprowadzanie stylizowane), zwiedzanie zadaniowe w centrum interpretacji, lekcje (tematyczne i biograficzne), warsztaty grupowe i dyskusje, inscenizacje zespołowe na podstawie scenariuszy.
Stosowane techniki i narzędzia interpretacji	Tablice interpretacyjne na wystawach, przy obiektach i na stacjach lokalnych tras, aplikacja turystyczna, indywidualny planer podróży dla turysty, zestawy materiałów do warsztatów i lekcji (organizery), filmy: fabularny, kilka dokumentalnych i fabularyzowanych, narracyjne programy multimedialne na wystawach, kolekcja kart pamiątkowych, książki (opracowanie popularnonaukowe, przewodniki i beletrystyka) makiety (budowli) dokumentacja fotograficzna, stroje i rekwizyty do inscenizacji.
Źródła	TT Byway 2020 www; NPS HATU 2020 www; Byway Sites 2020 www; <i>Harriet Tubman ... Guide</i> 2017

Komentarz. Oferta bezpośrednio zarządzana przez menedżerów szlaku obsługuje turystów indywidualnych i grupy odwiedzające poszczególne obiekty i ich bliskie okolice. Jednak porozumienia partnerskie z organizatorami wycieczek i innych pakietów oraz lokalnymi operatorami przewodnictwa tworzą pełną ofertę wypraw po szlaku i pakietów lokalnych z gotowym programem interpretacji. Zachowana jest typowa dla organizacji turystyki kulturowej w Stanach Zjednoczonych równowaga oferty dla indywidualnych turystów i grup zorganizowanych, w tym wycieczek szkolnych. Sfera interpretacji w wymiarze koncepcji i treści jest zarządzana z udziałem ekspertów zatrudnianych przez organizacje rządowe i pozarządowe lub pracujących na zlecenie zarządcy szlaku (m.in. autorów książek, materiałów dydaktycznych i ekspozycji), a w wymiarze realizacji w ścisłej współpracy z interpreterami pracującymi dla organizatorów turystyki i nauczycielami przyjeżdżającymi z wycieczkami. Tu mocną stroną przedsięwzięcia jest opracowanie programów interpretacji obejmujących przygotowanie i ewaluację podróży po szlaku oraz merytoryczne wsparcie dla prowadzących je nauczycieli i edukatorów i indywidualnych turystów.

Wnioski

1. Interpretacja dziedzictwa jest integralnym elementem wszystkich tych aktywności turystyki kulturowej, które człowieka w jego społecznym życiu, historyczny rozwój kultury i przeszłość w ogóle, jak również samo dziedzictwo (kulturowe i naturalne) i jego rozliczne wymiary czynią przedmiotem turystycznej eksploatacji.
2. Interpretacja dziedzictwa dla turystów uwzględnia jego rozliczne wymiary: materialny i niematerialny, elitarny i powszechny, uniwersalny i lokalny, a także sprawiedliwy dostęp do jego świadectw i rzetelną oraz zobiektywizowaną ich ocenę.
3. W interpretacji dziedzictwa z udziałem turystów warunkiem realizacji założonych dla niej celów oraz spełnienia pokładanych w niej oczekiwań uczestników jest taka jej organizacja, która zapewnia korzyści dzisiejszym gospodarzom i depozytariuszom dziedzictwa, lokalnym społecznościom, turystom, menedżerom i organizacjom turystyki oraz jej aktywnym interesariuszom (w tym interpretatorom), to zaś wymaga porozumienia i permanentnej, najlepiej formalnie uregulowanej współpracy między tymi grupami.
4. W produktach i programach turystyki kulturowej, dla których jej realizacja jest głównym czy choćby ważnym doświadczeniem uczestników / konsumentów) interpretacja dziedzictwa musi być zorganizowana programowo, a nie spontanicznie, z uwzględnieniem zarówno celów tych przedsięwzięć, jak i jej założeń, celów i zasad. Jej założenia powinny być wpisywane do koncepcji i strategii opartych o nie produktów turystycznych.
5. W efektywnej interpretacji dziedzictwa dla turystów powinni uczestniczyć zarówno profesjonalni autorzy jej programów i ich wykwalifikowani wykonawcy, realizujący to zawodowo, instytucjonalni i prywatni gospodarze zasobów, twórcy dóbr kultury bazujących na dziedzictwie, osoby związane z poszczególnymi wymiarami dziedzictwa przez swą codzienną działalność, jak również a – nie na końcu – sami turyści (traktowani nie jako jej „odbiorcy” ale uczestnicy i współtwórcy). Służą temu różnicowanie programów włączające poszczególne grupy w jej przedsięwzięcia, stosowanie interaktywnych metod i technik oraz konsekwentne zabiegi interpretatorów mające wywoływać aktywne zaangażowanie się turystów w wszystkie działania interpretacyjne.
6. W obiektach dziedzictwa udostępnianych turystom oraz w obszarowych organizacjach zarządzających ofertą turystyczną z dużym udziałem treści dziedzictwa konieczne jest

przyznanie jego interpretacji statusu jednego z kluczowych obszarów w zarządzaniu odpowiednio: obiektem / organizacją / ofertą. To prowadzi nie tylko do uznania jej znaczenia (w strategii zarządczej) i przemyślanego opracowywania jej treści, inwestowania w potrzebne technologie i narzędzia oraz do organizacyjnego wpisania interpretacji w strukturę produktów turystycznych (czy ofertę turystyczną obiektu), ale umożliwia też zakotwiczenie interpretacji dziedzictwa i sposobów jej wykonywania w szerszym kontekście ekonomicznym lokalnych interesariuszy turystyki oraz w kontekście społecznym i politycznym swojej społeczności.

7. Zarządzający miejscami i obiektami dziedzictwa i gospodarze jego turystycznie eksploatowanych świadectw czy wymiarów, którzy posiadają własną ofertę turystyczną lub współpracują z branżą turystyczną w realizowaniu produktów związanych z jego eksploatacją powinni wprowadzać do interpretacji na swoim terenie własne atuty. Są nimi - odpowiednio - m.in. fachowa wiedza, umiejętności wytwórcze, oryginalne sposoby prezentacji zasobów, profesjonalnie przygotowany personel itd. Z drugiej jednak strony powinni oni unikać prób monopolizowania dziedzictwa (wyłącznie na prowadzenie działań interpretacyjnych, ideologizacja przekazu do turystów,) czy dostosowywania warunków realizacji zewnętrznych programów (np. zwiedzania przez uczestników tematycznych wycieczek, realizacji oferty szlaków kulturowych itd.) wyłącznie do swoich potrzeb lub do własnej wygody. Muszą pamiętać, że: 1) turysta spędza u nich wolny czas i nie chce podlegać zbyt wielu narzuconym warunkom, procedurom i ograniczeniom oraz jest wrażliwy na swobodę wyboru swoich (dopuszczalnych) zachowań i treści, z którymi chce się zapoznać, 2) interpretacja w ramach takich przedsięwzięć jest działaniem wspólnym z organizatorem produktu czy programu oraz 3) że zewnątrzni lokalni wykonawcy interpretacji nie tylko są równoprawnymi depozytariuszami dziedzictwa, ale także wzbogacają spektrum możliwych działań i doświadczeń turystów. Optymalną postawą gospodarzy jest włączanie się w lokalne (lub tematyczne, jeśli są) organizacje turystyczne i podejmowanie współpracy z pozostałymi interesariuszami turystyki. To przynosi im też wymierne korzyści: włączenie obiektu lub ich oferty do obszarowych produktów turystycznych, partycypacja w zarządzaniu nimi, uwzględnienie w przedsięwzięciach wspólnego marketingu turystycznego i wpływ na marketing terytorialny, dostęp do nowych metod i technik interpretacji przez system szkoleń i konsultacji, korzystanie ze wspólnie pozyskiwanych środków inwestycyjnych.

Dyskusja i dalsze badania

Poniższe tezy i rekomendacje zostały sformułowane na podstawie przeglądu i analizy strategii, działań i wzajemnych relacji organizacji interpretacyjnych oraz podmiotów i osób zaangażowanych w procesy interpretacji dziedzictwa. Są to te, które wymieniono w częściach 1, 2 i 3 niniejszego artykułu oraz zaprezentowano w części 4 jako bohaterów studiów przypadków lub przytoczono w nich jako partnerów współpracujących w procesach interpretacji i budowy produktów turystycznych.

1. Istotnym zagadnieniem w funkcjonowaniu wielu, zapewne nawet większości organizacji interpretacyjnych - tych, które nie są organizatorami turystyki działającymi na zasadach komercyjnych - jest wyważenie wymagań i ograniczeń wynikających z ich statusu (i formalnego statutu) z interesami podmiotów działających w tym sektorze usług, w tym touroperatorów, pośredników i oferentów usług recepcji. W tym obszarze mieszczą się liczne szczegółowe kwestie. Dwie z nich wymienimy tytułem przykładu. Pierwszą jest ustalenie (uzgodnienie) kryteriów i priorytetów

w profilowaniu programów interpretacji realizowanych w ramach wspólnych produktów turystycznych. Chodzi o to, by nie były nimi wyłącznie oczekiwania i preferencje rozpoznanej największej grupy klientów, czyli turystów aktualnych albo potencjalnych. To bowiem w imię korzyści czysto ekonomicznych (a dokładniej pieniężnych) może pociągnąć za sobą selekcję interpretowanych świadectw dziedzictwa (i deformację jego integralnego obrazu) oraz spłylenie treści przekazu i zubożenie spektrum działań interpretacji poprzez eliminację tych wymagających i ambitnych, kierowanych do mniejszych grup odbiorców, w promocji droższych i bardziej wymagających, a jednocześnie mniej opłacalnych z powodu mniejszego popytu. Z drugiej strony o wyborze nie powinny decydować tylko założenia określonej koncepcji ochrony i interpretacji dziedzictwa, często nie uwzględniającej poziomu jego świadomości i popularności, możliwości organizacyjnych partnerów z sektora turystyki (dotyczących m.in. osiągnięcia rynków emisyjnych w ramach marketingu) czy poziomu infrastruktury usługowej w danym obszarze recepcji. To bowiem może odbić się negatywnie na opłacalności wspólnych produktów i w konsekwencji doprowadzić do ich upadku. Druga kwestia to potrzeba wyważenia zobowiązań dużej części organizacji interpretacyjnych wobec lokalnych społeczności jako depozytariuszy własnego dziedzictwa. Niektóre z tych organizacji to instytucje kultury zarządzane i finansowane przez te społeczności za pośrednictwem samorządów terytorialnych, inne zaspokajają religijne potrzeby swoich wiernych. Działający jako ich partnerzy organizatorzy turystyki, szczególnie ci operujący z spoza danego terytorium muszą uwzględnić te zobowiązania i dostosować do nich założenia swoich produktów oraz ich merytoryczne programy interpretacji, m.in. w odniesieniu do doboru działań (nie wszystkie będą możliwe) względnie akceptacji tych dostępnych na miejscu czy w odniesieniu czasowym (czas odwiedzin nie kolidujący z działaniami kierowanymi do- i z udziałem lokalnych interesariuszy, ograniczenie liczby lub odsetka turystów podczas realizacji eventów tradycji itd.). Te i inne kwestie wymagają szczegółowej analizy, odrębnej dla każdej organizacji, jej zasobów, otoczenia, koncepcji działania oraz zakładanej listy partnerów. Jednak możliwe i pożądane byłoby przeprowadzenie serii szczegółowych analiz, opracowanie porównawczego studium, pomocnego organizacjom w ustalaniu zasad współpracy. Jeszcze lepiej byłoby, gdyby powstał podręcznik dobrych praktyk z rozwiązaniami zweryfikowanymi przez dogłębne studia przypadków.

2. W krytycznej analizie celów i funkcji turystycznej interpretacji dziedzictwa nie należy zapomnieć o istniejącym w wielu miejscach świata udziale w formułowaniu jej treści założeń i działań wynikających z panującej ideologii i/lub prowadzonej polityki historycznej, a w innych miejscach również o nacisku społecznym (związanym m.in. z resentymentami i kontrowersyjnym odbiorem zastanego dziedzictwa). Dlatego pożądane są analizy, opracowania oraz dyskusja dotyczące sposobów radzenia sobie z tymi problemami: systemowego (np. prawnych i instytucjonalnych zabezpieczeń wolności interpretacji i niezależności interpretatorów), organizacyjnego (w pracy menedżerów obiektów i produktów turystycznych oraz interpretatorów), a także społecznego w jego lokalnym wymiarze, czyli uświadamiania mieszkańców do ich dziedzictwa, pozyskiwania ich do jego ochrony i angażowania w jego popularyzację (w tym także w przynoszące im korzyści programy i produkty turystyczne).
3. Mimo uznania znaczenia przewodnictwa turystycznego dla interpretacji dziedzictwa w systemie organizacji turystyki, wciąż brak zrozumienia dla ekonomicznego wymiaru pracy tej licznej grupy ludzi. Aktualne dokumenty i opracowania eksperckie na temat zarządzania dziedzictwem i jego interpretacji zasadniczo ignorują ten aspekt pracy przewodników i działających samodzielnie animatorów doświadczeń zakładając

bez głębszej refleksji, że mają oni być altruistycznymi mediatorami. Tymczasem są to racjonalne osoby, dążące do osiągnięcia satysfakcjonujących korzyści z wykonywanej pracy. Skutkiem tego jest komponowanie przez nie programów interpretacji w taki sposób, by zwiększyć na nie popyt, co może odbywać się kosztem właściwej selekcji prezentowanych zasobów oraz rzetelności i spójności przekazu dla odbiorców. Problematyka ta wymaga rzetelnych analiz odnoszących się do lokalnych uwarunkowań i opracowania rekomendacji dla poszczególnych organizacji.

4. Większość organizacji interpretacyjnych (poza relatywnie niewielką grupą centrów interpretacji dziedzictwa i dużych muzeów) nie posiada etatowo zatrudnianych ekspertów z dziedziny interpretacji, a wiele z nich (zwłaszcza te najmniejsze, ale i liczni touroperatorzy) nawet nie współpracuje z takimi na bazie regularnych kontaktów czy zleceń. Skrajne przypadki to podmioty, które ze względu na brak środków w ogóle nie angażują specjalistów. Prowadzą więc działania interpretacyjne bez spójnej koncepcji, a nawet bez solidnego opracowania świadectw, kierując się intuicyjnym wycuciem popytu ze strony odwiedzających i kształtując sposoby doświadczeń dziedzictwa oraz treści przekazu na podstawie wiedzy zarządcy zasobów, umiejętności lokalnych współpracujących z nim pasjonatów – przewodników, amatorskich animatorów doświadczeń albo pilotów jako wykonawców programów wycieczek. Jednak i te instytucje, organizacje oraz samodzielni gospodarze świadectw dziedzictwa, którzy rozumieją potrzebę rzetelnej interpretacji i mają niezbędne środki lub mogliby je pozyskać, często ograniczają się do zlecenia badania źródeł i świadectw oraz przygotowania generalnej koncepcji interpretacji. Zatrudniają w tym celu jednorazowo specjalistów, po czym rezygnują z dalszej współpracy. Często zresztą kończy się tylko na samym opracowaniu dziedzictwa, a miejsce spójnej koncepcji jego interpretacji zajmuje kopiowanie wzorców gdzie indziej zweryfikowanych jako efektywne (lub atrakcyjne dla uczestników) albo tanie, bez uwzględnienia unikatowości własnych zasobów, różnicy w ich percepcji czy warunków lokalnego otoczenia, albo nawet samodzielne (czysto intuicyjne, bardzo często amatorskie) przygotowanie serii własnych działań nie tylko mało ze sobą spójnych, lecz i na niskim poziomie merytorycznym. Tymczasem nawet spójna koncepcja, interpretacji, wykorzystująca najnowsze metody, technologie i narzędzia, jeśli zostanie opracowana bez badania percepcji danego wymiaru dziedzictwa, istniejącego popytu turystycznego, albo/i jeśli jej stosowanie nie będzie monitorowane i okresowo dostosowywane do zmieniającego się składu i interesów lokalnych interesariuszy dziedzictwa i sposobów ich angażowania w jego eksploatację, standardów i metod edukacji, warunków funkcjonowania rynku turystycznego i standardów jego produktów oraz wzorców zachowań turystów i ich preferencji w odniesieniu do doświadczeń – prędzej czy później stanie się jałowa i nieefektywna. Dlatego organizacjom i podmiotom podejmującym się interpretacji dziedzictwa z licznym udziałem turystów należy rekomendować podjęcie regularnej (a więc nie kończącej się na jednorazowej koncepcji) współpracy ze sprawdzonymi ekspertami z wiarygodnym dorobkiem. Może to następować przez zatrudnianie ich jako stałych konsultantów obszarowych programów i produktów, zlecenie opracowywania i przeglądu programów wycieczek turystyki dziedzictwa w wyspecjalizowanych biurach, wprowadzanie do rad naukowych instytucji, obiektów i szlaków kulturowych, zlecenie im regularnych audytów funkcjonowania obszaru interpretacji dziedzictwa i produktów turystycznych profilowanych na jego doświadczenie. W naszym kraju nie brak takich specjalistów w obszarze zarządzania dziedzictwem, coraz więcej pojawia się ich w sferze badań ruchu turystów i organizacji stacjonarnych programów obiektowych (jak wystaw muzealnych), rośnie także grupa fachowców świadczących

usługi tworzenia poszczególnych typów programów interpretacji (jak gry miejskie, questy, edukacyjne gry planszowe, przewodnictwo wycieczek). Nadal nie działają w Polsce stałe zespoły eksperckie interpretacji ani firmy opracowujące na zlecenie spójne koncepcje interpretacji dla całych miejscowości albo obszarów. Kwestią czasu jest zapewne powstanie takich podmiotów na wzór tych istniejących np. w Wielkiej Brytanii, oferujących badania dziedzictwa, gotowe koncepcje jego interpretacji, ich monitoring i audyt, a także szkolenie personelu [HDC 2020 www]. Na tym miejscu autor pragnie zachęcić osoby posiadające przedmiotowe kompetencje i dorobek do kontaktowania się, aby podobne podmioty powołać do istnienia a menedżerów organizacji interpretacyjnych, aby szukali z takimi kontaktami i zapraszali je do współpracy. Zainteresowani sposobami wyszukiwania pojedynczych ekspertów-konsultantów, kryteriami ich doboru oraz możliwymi formami angażowania mogą przy tym (oczywiście z należytą poprawką wynikającą z różnicy krajowych uwarunkowań) skorzystać z porad australijskiego podręcznika interpretacji dziedzictwa [*Sharing our Stories*, 2007, s. 26-27].

5. Formy aktywności turystycznej, a w jej ramach także interpretacji dziedzictwa, nieustannie się zmieniały i nadal będą podlegać zmianom uwarunkowanym nie tylko technologicznie, ale i społecznie (jak zmiany zakresu czasu wolnego) oraz socjologicznie (jak zmiany preferencji co do jego spędzania). By dobrze przygotować interpretację dziedzictwa na nowe wyzwania, nadać jej formy atrakcyjne dla kolejnych wiekowych kohort turystów oraz wpisać ją do nowych rodzajów ofert turystycznych należy: a) obserwować nowe i upowszechniające się zachowania turystyczne zawierające eksploatację dziedzictwa (np. wielodniowe gry rolowe typu LARP w miejscach dziedzictwa czy edukacyjną turystykę umiejętności, a nie wiedzy), b) na bieżąco analizować oferty wyspecjalizowanych operatorów turystyki oraz c) śledzić rozwój metod i technik edukacji szkolnej i interpretacji dziedzictwa dla uczniów, które uwzględniając wiedzę o procesach poznawczych człowieka, jednocześnie zapewniają efektywną i atrakcyjną z ich punktu widzenia realizację curriculum edukacyjnych lub celów interpretacji. Krytyczna analiza ich struktury i skuteczności, dyskusja nad ich założeniami i warunkami wdrażania w kolejnych miejscach oraz upublicznianie dobrych praktyk będą służyć ich upowszechnianiu w turystycznej interpretacji dziedzictwa.
6. Za pożądane autor uważa również dalsze konsekwentne prowadzenie empirycznych badań preferencji poszczególnych grup turystów w zakresie interpretacji dziedzictwa oraz efektywności jej poszczególnych stosowanych metod i technik, a także opracowanie kompleksowych analiz (i opartych na nich podręczników dla praktyków) dotyczących turystycznego aspektu zarządzania dziedzictwem oraz sposobów wpisywania działań interpretacyjnych w produkty turystyki kulturowej.

Na zakończenie przytoczmy „kulinarną” mądrość naszych dziadków, którzy zaczęli jeździć i spotykać szokującą ich nieraz kuchnię innych miejsc. Brzmi ona: wszystko, co człowiek otrzymuje na talerzu, jest do zjedzenia, ale nie każdemu zawsze i wszędzie wszystko służy i smakuje równie dobrze. Trochę podobnie jest z turystyczną interpretacją dziedzictwa. I tu, i tam, istnieje najbardziej pożądana zawartość (kaloryczna - informacyjna). I tu, i tam nie do przyjęcia jest szkoda konsumentowi (czy będzie nim toksyna, czy ideologia). I tu, i tam niemałe znaczenie ma przyjemność i radość nowego doświadczenia (smaku czy wartości). Wreszcie w obu przypadkach finalny produkt jest dziełem całego łańcucha zgodnie współpracujących wytwórców, pośredników i dostawców, a jego podanie powinno uwzględniać możliwości i wrażliwość konsumenta.

Literatura

- Afonso F., 2010, *Seixal, território corticeiro? "Ecomuseu Informação"*, nr 56, s. 12-15
- Burra 2013 *Interpretation - Practice note* (1 November 2013) Interpretation, Australia ICOMOS Incorporated, www.australiaicomos.org
- Clark D., 2008, *The Handbook for Interpretive Guides*, Interpretive Guides Association, Banff
- Cohen E., 1985, *The tourist guide: The origins, structure and dynamics of a role*, "Annals of Tourism Research" 12 (1), s. 5-29
- Curtinhal E., Alfonso F., 2012, *Studying and safeguarding intangible heritage at the Seixal Municipal Ecomuseum*, [w:] S. Lira, R. Amoêda, C. Pinheiro, P. Davis, M. Stefano, G
- Corsane (red.), *Ecomuseums 2012. Proceedings of the 1st International Conference on Ecomuseums, Community Museums and Living Communities Seixal, Portugal, 19-21 September, Green Lines Institute for sustainable development, Barcelos*, s. 79-87
- Gonera H., Zmyślony P., 2017, *Produkt, wiedza, współpraca. Wnioski i rekomendacje sformułowane na podstawie debat regionalnych przeprowadzonych w ramach projektu „Produkt, wiedza i współpraca kluczem do sukcesu w turystyce” realizowanego latach 2015-2016*, opubl. 2017, POT, Warszawa (pdf)
- Grupy szkolne i przedszkolne w Bramie Poznania i na Trakcie Królewsko-Cesarskim 2019/2020 (katalog zajęć edukacyjnych)*, opr. Zespół CTK Trakt, Wyd. CTK TRAKT, Poznań
- Harriett Tubman Underground Railway Byway. Driving Tour Guide*, 2017, Maryland Office of Tourism, Baltimore, pdf
- Herkt M., 2019, *Pozytywnie zapatrzeni w dziedzictwo* [w:] Freeman Tilden, *Interpretacja dziedzictwa*, przeł. A. Wilga, CTK TRAKT, Poznań 2019, s. 265-279
- Hvenegaard G., Shultis J., Butler J.R., 2009, *The Role of Interpretation*, [w:] Ph. Dearden, R. Rollins, M. Needham (red.), *Parks and protected areas in Canada: Planning and management*, Oxford University Press, Oxford, s. 202-234
- ICOMOS 2008, *The ICOMOS charter for the interpretation and presentation of cultural heritage sites*, 2008, ICOMOS, Ottawa
- ICOMOS 2010, *Management plans and the World Heritage Convention: A bibliography*, UNESCO-ICOMOS Documentation Centre, Paris
- Interpretation of sites of Memory (study)*, 2018, International Coalition of Sites of Conscience (January, 31), World Heritage Centre of UNESCO, Paris
- Izquierdo Tugas P. i in., 2005, *Heritage Interpretation Centres. The Hicira Handbook*, Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona, Barcelona
- Kępski M., 2019, *Między interpretacją a symbolem. Wizualne aspekty podstawowych nośników informacji* [w:] *Historia w muzeum 2*, Micha F. Woźniak (red.), Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 171-178
- Koncepcja i strategia komunikacji marketingowej dla Szlaku Piastowskiego, 2020*, 2BA doradztwo strategiczne, Nysa - Kraków - Gniezno - Toruń - Poznań
- Lacey B., 1990, *Siege City: The story of Derry and Londonderry*, Blackstaff Press, Belfast
- Manual for tourism management in heritage cities and towns in Asia for local government and community stakeholders* (opr.: McDougall & Vines, Conservation and Heritage Consultants, Norwood), UNESCO, 2000
- Lira S., Amoêda R., Pinheiro C., Davis P., Stefano M., Corsane G., (red.) 2012, *Ecomuseums 2012. Proceedings of the 1st International Conference on Ecomuseums, Community Museums and Living Communities Seixal, Portugal, 19-21 September, Green Lines Institute for sustainable development, Barcelos*
- Małolepszy B., 2015, *Produkty turystyczne Bramy Poznania. Teoria interpretacji dziedzictwa w praktyce*, „Turystyka Kulturowa” nr 2, s. 47-66
- Małolepszy B., Kaczmarski L., 2017, *Turystyka na obszarze sacrum. Przykłady działań turystycznych i edukacyjnych zrealizowanych w katedrze poznańskiej* „Turystyka Kulturowa” nr 4, s. 59-72
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2010, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Kultour.pl, Poznań

- Mikos v. Rohrscheidt A., 2013, *Szlak Piastowski w przebudowie. Struktura, zarządzanie, oferta kulturowo-turystyczna*, Proksenia, Kraków
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2014, *Współczesne przewodnictwo miejskie. Metodyka i organizacja interpretacji dziedzictwa*, Proksenia / KulTour.pl, Kraków Poznań
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2016, *W stronę przewodnictwa interpretatywnego. Nowe podejścia i nowe usługi na przykładzie wybranych miast europejskich*, "Turystyka Kulturowa" nr 3, s. 21-41
- Mikos v. Rohrscheidt 2018a, *Turystyka kulturowa jako forma wpisywania dziedzictwa w kapitał kulturowy jednostki*, [w:] A. Marciniak. M. Paleta, K. Kajda (red.), *Dziedzictwo we współczesnym świecie*, Universitas, Kraków, s. 49-69
- Mikos v. Rohrscheidt 2018b, *Historia w turystyce kulturowej*, WN PWN, Warszawa
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2018c, *Towards Interpretative City Guiding. New Approaches and Services. On the Example of Selected European Cities*, [w:] M. Banaszkiwicz, S. Owsianowska (red.) *After the Iron Curtain. Anthropology of Tourism in Central and Eastern Europe*, Lexington Books, London-NewYork, s. 239-255
- Mikos v. Rohrscheidt 2019a, *Zarys dziejów interpretacji dziedzictwa w turystyce i propozycja ich systematyki*, "Turystyka Kulturowa" nr 3, s. 7-32
- Mikos v. Rohrscheidt 2019b, *Przedmiot interpretacji dziedzictwa we współczesnej turystyce kulturowej - główne typy interpretowanych zasobów i wiodące treści*, "Turystyka Kulturowa" nr 4, s. 65-91
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2019c, *Interpretacja dziedzictwa we współczesnej turystyce kulturowej. Cele i założenia, poziomy i wymiary programów, rodzaje podejmowanych działań*, "Turystyka Kulturowa" nr 6, s. 61-102
- Mikos v. Rohrscheidt 2020, *Rekomendacje dla tras tematycznych oraz oferty szlaku*, [w:] *Koncepcja i strategia komunikacji marketingowej dla Szlaku Piastowskiego, 2020*, 2BA doradztwo strategiczne, Nysa - Kraków - Gniezno - Toruń - Poznań, *Załącznik I* - s. 1-81
- Moscardo G., Ballantyne R., Hughes K., 2007, *Designing interpretative Signs. Principles in Practice* (Applied Communication Series), Fulcrum Publishing, Golden, Co
- Moscardo G., Pearce P., 1986, *Visitor centres and environmental interpretation: an exploration of the relationships among visitor enjoyment, understanding and mindfulness*, "Journal for Environmental Psychology", nr 6 (2), s. 89-108
- Murzyn-Kupisz M., 2012, *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków
- Murzyn-Kupisz M., 2014, *Using cultural heritage as an asset in local development. Recent experiences of small towns in Poland* [w:] Mainet H., Kwiatek-Soltys A. i in. (red.), *The attractiveness of small and medium sized towns: criteria, issues and strategies*, CERAMAC 34, Presses Universitaires Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, s. 77-96
- Murzyn-Kupisz M., Działek J., 2013, *Cultural heritage in building and enhancing social capital*, „*Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*”, nr 1, 2013, s. 35-54
- National Heritage and Cultural Tourism Strategy*, 2012, Department of Tourism, of the Republic of South Africa, Pretoria
- Pedersen A., 2002, *Managing Tourism at World Heritage Sites: a Practical Manual for World Heritage Site Managers*, UNESCO World Heritage Centre, Paris
- Reisinger Y., Steiner C., 2006, *Reconceptualising Interpretation: The Role of Tour Guides in Authentic Tourism*, "Current Issues in Tourism" t. 9, nr 6, s. 481-498
- Stasiak A., 2013, *Produkt turystyczny w gospodarce doświadczalnej*, "Turyzm", nr 23/1, s. 29-38
- Sharing our Stories. Guidelines for Heritage Interpretation, 2007*, (opr. S. Jones), The National Trust of Australia & Museums Australia, Canberra-Sydney
- Standards and Practices for Interpretive Organizations*, 2008, National Association for Interpretation, Fort Collins, USA, www.interpnet.com
- Steinecke A., 2007, *Kulturtourismus. Marktstrukturen, Fallstudien, Perspektiven*, Oldenbourg Verlag, München-Wien
- Terezin Memorial Annual Report for 2018*, Pamatnik Terezin 2019, Terezin
- Timothy D.J., Boyd S.W., 2003, *Heritage tourism*, Pearson Education, Harlow,
- UNESCO 2018 - *Interpretation of sites of Memory (study)*, 2018, International Coalition of Sites of Conscience (January, 31), World Heritage Centre of UNESCO, Paris

Veverka, J.A., 1994, *Interpretive Master Planning*, Falcon Press Publishing Co., Helena
Weiler B., Black R., 2014, *Tours Guiding Research. Insights, Issues and Implications*, Chanel View Publications, Bristol

Netografia

(przy wszystkich pozycjach podanych z cyfrą roczną 2019 w nazwie weryfikacji adresu, dostępu i treści dokonano dnia 30.12.2019r., przy oznaczonych cyfrą roczną 2020 – dnia 10.04.2020r.).

- AHI 2020 [www](http://www.ahi.org.uk) - oficjalna witryna brytyjskiej Association for Heritage Interpretation – www.ahi.org.uk
- Australia ICOMOS 2020 [www](http://www.australia.icomos.org/links) – lista wybranych instytucji i organizacji australijskich zajmujących się lokalnie interpretacją dziedzictwa zgodnie z krajowymi standardami, www.australia.icomos.org/links
- Bachhaus 2019 [www](http://www.bachhaus.de/de/besuch/schuelerprogramme) – oferta edukacyjna Domu-Muzeum J.S. Bacha w Eisenach - www.bachhaus.de/de/besuch/schuelerprogramme
- Bamberg Tourism 2019 [www](http://www.en.bamberg.info) – witryna organizacji turystycznej miasta Bamberg z propozycjami i programami interpretacji dziedzictwa - www.en.bamberg.info
- Berlin Klassenfahrt 2019 [www](http://www.berlin.de/tourismus/klassenfahrt) – oferta berlińskiej organizacji turystycznej dla turystycznych grup szkolnych - www.berlin.de/tourismus/klassenfahrt
- Bergslagen 2019 [www](http://www.ekomuseum.se) – witryna ekomuzeum Bergslagen (Szwecja) z programami interpretacji dziedzictwa realizowanymi w rozproszeniu - www.ekomuseum.se
- BP 2020 [www](http://www.bramapoznania.pl) - witryna Bramy Poznania ICHOT centrum interpretacji dziedzictwa z aktualną oferta - www.bramapoznania.pl
- Byway Sites 2020 [www](http://www.harrietubmanbyway.org/byway-sites) - Mapa i opisy miejsc eksploatowanych i interpretowanych w ramach szlaku TT Byway - www.harrietubmanbyway.org/byway-sites
- C Champagne 2019 [www](http://www.champagne.fr) – witryna Comité Champagne - organizacji interesariuszy produkcji wina i enoturystyki w Szampanii (Francja) z programami turystycznymi - www.champagne.fr
- Corsi di cucina 2019 [www](http://www.it.tuscany-cooking-class.com/corsi-di-cucina) - programy tygodniowych kursów kulinarnych L'Accademia Italiana di Cucina Pandolfini - www.it.tuscany-cooking-class.com/corsi-di-cucina
- E Argentario 2019 [www](http://www.ecoargentario.it) – witryna Ekomuzeum Argentario z opisem programów interpretacji - www.ecoargentario.it
- Ehrenbreitstein 2019 [www](http://www.tor-zum-welterbe.de/festung-ehrenbreitstein) - witryna twierdzy-muzeum Ehrenbreitstein w Koblencji (Niemcy) z programem interpretacji dla turystów – www.tor-zum-welterbe.de/festung-ehrenbreitstein
- Extraschicht 2019 [www](http://www.extraschicht.de/home) – witryna cyklicznego eventu kulturowo-turystycznego w Zagłębiu Ruhry (Niemcy) z pełnym programem najbliższej edycji www.extraschicht.de/home
- Flodden 2019 [www](http://www.flodden1513ecomuseum.org) – witryna szkockiego Ekomuzeum Bitwy pod Flodden z ofertą programów edukacyjnych - www.flodden1513ecomuseum.org
- Free Derry 2020 [www](http://www.museumoffreederry.org) - witryna Museum of Free Derry z opisem koncepcji i programów interpretacji - www.museumoffreederry.org
- Fortress Builders 2019 [www](http://www.thefortressbuilders.weebly.com) – witryna Centrum Interpretacji Dziedzictwa w La Valetta (Malta) – www.thefortressbuilders.weebly.com
- HDC 2020 [www](http://www.heritagedestination.com/hdc-library-recources) - witryna brytyjskiego przedsiębiorstwa HDC International
- Heritage Destination Consulting Ltd., wyspecjalizowanego w usługach interpretacji dziedzictwa, grupującego jej ekspertów i konsultantów - www.heritagedestination.com/hdc-library-recources
- IGA 2020 [www](http://www.interpretiveguides.org) - witryna kanadyjskiej Interpretive Guides Association, Alberta - www.interpretiveguides.org
- Interpret 2020 [www](http://www.interpnet.com) – oficjalna witryna amerykańskiej National Association for Interpretation ze zbiorem reportów i publikacji dotyczących przedsięwzięć interpretacji dziedzictwa www.interpnet.com
- L Vauban 2019 [www](http://www.visitluxembourg.com/en/place/misc/circular-walk-vauban-luxembourg) – witryna miejskiej trasy fortyfikacji w Luksemburgu (i przewodnik pdf) - www.visitluxembourg.com/en/place/misc/circular-walk-vauban-luxembourg
- Münsterschwarzach 2019 [www](http://www.gaestehaus.abtei-muensterschwarzach.de/kurse/stille--exerzitiem--kontemplation) - witryna opactwa benedyktynów w Schwarzach am Main (Niemcy) z aktualnym programem rekolekcji www.gaestehaus.abtei-muensterschwarzach.de/kurse/stille--exerzitiem--kontemplation

- NPS HATU 2020 [www – witryna Parku Historycznego Harriett Tubman Underground Railroad w Maryland, USA](http://www.nps.gov/hatu/index.htm) - www.nps.gov/hatu/index.htm
- NPS Jazz 2019 – witryna New Orleans Jazz National Park z programem interpretacji i edukacji - www.nps.gov/jazz/index.htm
- Obleżenie Malborka 2019 [www](http://www.oblezenie.zamek.malbork.pl/program) - program najbliższej edycji cyklicznej imprezy żywej historii w malborskim zamku i wokół niego - www.oblezenie.zamek.malbork.pl/program
- PFC ITF 2020 [www](http://www.patfinucanecentre.org/projects/their-footsteps) - oficjalna witryna irlandzkiej organizacji Pat Finucane Centre z opisem Kampanii In Their Footsteps - www.patfinucanecentre.org/projects/their-footsteps
- Randall Themes 2019 [www](http://www.martinrandall.com/themes) – seria propozycji wycieczek tematycznych biura Martin Randall (UK) ze szczegółowymi programami - www.martinrandall.com/themes
- Robben Island IC 2019 [www](http://www.robben-island.org.za/learn#education) - oferta edukacyjna (pobytowa) południowoafrykańskiego muzeum Robben Island (Independent Camps) - www.robben-island.org.za/learn#education
- Sauleziedas 2019 [www](http://www.saulesziedas.su.lt) - witryna litewskiego festiwalu muzyki ludowej Sauleziedas z aktualnym programem - www.saulesziedas.su.lt
- Seixal 2020 [www](http://www.cm-seixal.pt/ecomuseu-municipal) - witryna Ekomuzeum Miejskiego w Seixal (Portugalia)- www.cm-seixal.pt/ecomuseu-municipal
- SP 2019 [www](http://www.szlakpiastowski.pl) - witryna Szlaku Piastowskiego z aktualną ofertą wycieczek, pakietów i punktowej interpretacji historycznego dziedzictwa - www.szlakpiastowski.pl
- ST Holocaust 2019 [www](http://www.seltschooltours.com/school-trips-by-subject/history-politics/wwii-the-holocaust) - grupa wycieczek edukacyjnych brytyjskiego touroperatora Select School Travel - www.seltschooltours.com/school-trips-by-subject/history-politics/wwii-the-holocaust
- Terezin 2020 [www](http://www.pamatnik-terezin.cz) – witryna miejsca pamięci Terezin (Czechy) - www.pamatnik-terezin.cz
- TT Byway 2020 [www](http://www.harriettubmanbyway.org) - witryna szlaku kulturowego The Tubman Byway (USA) z aktualną ofertą interpretacji - www.harriettubmanbyway.org
- WHP 2019 [www](http://www.indigenoustourism.ca/en/things-to-do/wanuskewin-heritage-park) - witryna Wanuskewin Heritage Park (Kanada) z programami pobytu i interpretacji - www.indigenoustourism.ca/en/things-to-do/wanuskewin-heritage-park

Organizations managing interpretation of heritage for tourists and its contractors. Typology of entities and analysis of activities

Key words: heritage interpretation, cultural tourism, heritage management, interpretive organization, heritage interpreters

Abstract

The article is the fourth publication in the author's series dedicated to the interpretation of heritage in cultural tourism. It is of a review and systematic nature. The purposes of the study are to identify, typologize and analyze the activities of entities involved in the interpretation of heritage as a part of management of cultural tourism products. After analyzing types of management programs focused on interpretation (part 1), the author introduces and explains the definition of interpretive organization and presents various types of such entities operating on the tourism market (part 2). Then he reviews different groups and types of interpreters involved in activities of interpretive organizations (part 3). The study describes the place of heritage interpretation in their management and the areas and activities that make up the scope of this sector of their managerial activity. Then the typical management activities undertaken in the interpretative organization are included in a wider context of local management of heritage and / or cultural tourism in its attractions and destinations (part 4), as illustrated by case studies, completed with conclusions. The summarizing part of the article consists of a series of recommendations for managers of such organizations in Poland, regarding the integration of the heritage interpretation component into the framework of cultural tourism products and programs, as well as a list of issues requiring scientific discussions or further research.